Chopda Education Society's
College of Education Chopda, Dist. Jalgaon
Arunoday Colony, Old Shirpur Road, CHOPDA Dist. Jalgaon
(NAAC Accredited Grade-C)
Phone No.- 02586-220024 KBCNMU College Code- 140024NCTE Code-113021
Fax No.- 02586-223480E-mail- cbed12@rediffmail.comWebsite- www.bed.ceschopda.org
Recognised by N.C.T.E. New Delhi and Affiliated to Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon

Outward No.- Date:

Matrix 3.2.2

- ***First page of the article/journals with seal and signature of the Principal***

- ***E-copies of outer jacket/contents page of the journals in which articles are published***

Chopda Education Society's
College of Education Chopda, Dist. Jalgaon
Arunoday Colony, Old Shirpur Road, CHOPDA Dist. Jalgaon
(NAAC Accredited Grade-C)
Phone No.- 02586-220024 KBCNMU College Code- 140024 NCTE Code-113021
Fax No.- 02586-223480 E-mail- cbed12@rediffmail.com Website- www.bed.ceschopda.org
Recognised by N.C.T.E. New Delhi and Affiliated to Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon

Outward No.- Date:

Matrix 3.2.2

- ***First page of the article/journals with seal and signature of the Principal***

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Special Issue, February 2018

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

North Maharashtra University, Jalgaon

Sponsored

One Day Multidisciplinary National Conference

on

UTILITY OF HIGHER EDUCATION IN SOCIAL DEVELOPMENT

Organised By

Bhagni Mandal Chopda's

COLLEGE OF SOCIAL WORK, CHOPDA, DIST.JALGAON

(NAAC Accredited with "B" Grade)

Dr.Ishwar M.Saundankar
Mr.Anant V.Deshmukh
Mr. Narsing D.Valvi
Dr.Maroti N.Gaikwad
Ms.Kalpana S.Sonawane

Despite India's economic growth, the country continous to witness poverty, marginalization and deprivation, structurally located in rural, tribal, slum, homeless, Dalit and Muslim households. New forms of social exclusion, urban poverty, environmental degradation, confict and violence have also emerged in the past decade, Ensuring inclusive development, democratic governance and sustainable growth require new knowledge, enhanced human competencies and new institutional capabilities in the country. It was expected that education would contribute solutions to these problems to some extent. However, in spite of enhanced investment of expenditure, leading to increased enrolment, these issues remain largely unattended. The role of institutions of higher education in social development seems to be the potentional missing link.

IMPACT 5.131 FACTOR

Indexed

Published By
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126
(Maharashtra) Mob.09850203295
E-mail: vidyawarta@gmail.com
www.vidyawarta.com

ISSN-2319 9318

http://www.vidyawarta.blogspot.com | https://sites.google.com/site/vidyawartajournal

41) उच्च शिक्षणात दलित महिलांची स्थिती.
प्रा.अमोल सुदाम दवरे, मलकापूर || 152

42) कौटुंबिक हिंसाचार व महिलांच्या अधिकारात उच्च शिक्षणाची भुमिका
प्रा.दिपक उईके, वर्धा || 154

43) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - १९८६
प्रा. किशोर नामदेवराव वाहाणे, जि. वाशिम || 156

44) आदिवासी समुदायाच्या विकासात उच्च शिक्षणाची भुमिका
डॉ.लोकेश बी. नंदेश्वर, वर्धा || 158

45) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - १९८६ चे मुल्यमापन.
प्रा. वसंत एम.राठोड, जि. वाशिम || 161

46) उच्च शिक्षणाव्दारे कमकुवत घटकांचा विकास एक दृष्टीक्षेप
प्रशांत एन. शंभरकर, वर्धा || 162

47) उच्च शिक्षणाशी संबंधीत घटनात्मक तरतूदी आणि मूल्यशिक्षण : काळाची गरज
डॉ. एस. एस. पाटील, अर्जुननगर || 167

48) उच्च शिक्षणातील बदलते धोरण - आव्हाने आणि संधी
प्रा. शैलेष बाबुराव पाटील, चोपडा || 169

49) उच्च शिक्षणात बदलत्या शैक्षणिक धोरणाची गरज.
प्रा.विजय पिंगळे, मलकापूर || 171

50) Community Engagement Initiatives by Higher Education Institutions...
Dr. B. P. Munde, Jalna || 173

51) Higher Education: A path of women Empowerment.
Dr.Nilesh U Deshmukh, Wasim || 177

52) Higher Education for Women Empowerment.
Prof. Pratibha B Pagar, Pune || 180

53) उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता : एक अभ्यास.
प्रा. श्रीमती सविता बाबुलाल जाधव & प्राचार्य डॉ. श्री. वाय. एच. सनेर, धुळे || 184

College of Education Chopda Dist. Jalgaon
Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

Despite India's economic growth, the country continous to witness poverty, marginalization and deprivation, structurally located in rural, tribal, slum, homeless, Dalit and Muslim households. New forms of social exclusion, urban poverty, environmental degradation, confict and violence have also emerged in the past decade, Ensuring inclusive development, democratic governance and sustainable growth require new knowledge, enhanced human competencies and new institutional capabilities in the country. It was expected that education would contribute solutions to these problems to some extent. However, in spite of enhanced investment of expenditure, leading to increased enrolment, these issues remain largely unattended. The role of institutions of higher education in social development seems to be the potentional missing link.

Published By

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126
(Maharashtra) Mob.09850203295
E-mail: vidyawarta@gmail.com
www.vidyawarta.com

ISSN-2319 9318

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

Navalbhau Pratishthans'

Rukhaminitai Arts & Comm. Womens' College, Amalner, Dist. Jalgaon

**One day National Level Conference
(Interdisciplinary)**

Human Rights : Present Scenario and Challenges

April 29th, 2023 (Saturday)

9.30 am to 5.00 pm

Venue : Rukhaminitai Arts & Comm. Womens' College, Siddhivinayak Colony, Dhule Road, Amalner, Dist. Jalgaon

Contact : Mr. Pramod Patil (Asst. prof.)
Mob. No. : 9881194816

Principal	Vice- Principal	Co-ordinator
Dr. S. J. Shaikh	Prof. Sham S. Pawar	Dr. Manjusha M. Kharole
9309154057	9423913525	9890740165

College of Education ★ Chopda Dist. Jalgaon ★

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

27) गुर्जरी लोकगीतों में अभिव्यक्त मानवाधिकार
डॉ. सारिकाबेन देवाजी पाटिल, डॉ. शशिकांत सोनवणे सावन, अमलनेर जि. जलगाँव ||102

28) मानवाधिकार और कोर्टमार्शल
प्रा. डॉ. हुकूमचंद शंकर जाधव, अमलनेर ||104

29) मानवाधिकार और भारत का संविधान
डॉ. अंजीर नथ्थु भील, नगांव, तह. जिला. धुले ||108

30) महिला सबलीकरण और मानविय अधिकार
संदिप बाबुराव घोरपडे, प्रा. डॉ. व्ही. डी. सुर्यवंशी, मालेगांव, जिल्हा नाशिक ||111

31) महिला सबलीकरण
मंजुषा माधवराव गरुड, मारवड, जि. जळगाव ||115

32) महिला सबलीकरण आणि मानवी हक्क
प्रा. डॉ. सविता बाबुलाल जाधव, चोपडा ||117

33) मानवी हक्क आणि भारतीय महिलांचे सबलीकरण : एक ऐतिहासिक विवेचन
प्रा. डॉ. संजय जिभाऊ पाटील, नवलनगर ता. जि. धुळे ||120

34) मानवी हक्क आणि समाज व्यवस्था
डॉ. रावसाहेब भीमराव नेरकर, पारोळा ||125

35) महिला सबलीकरण आणि मानवी हक्क
प्रा. अश्विनी रामचंद्र माळी, प्रा. रामेश्वरी गोपाळराव बल्तीसे, जि. नंदूरबार ||115

36) मानवी हक्कांमुळे महिला सबलीकरणास प्राधान्य
प्रा. डॉ. संजय प्रभाकर ढाके, नरडाणा ता. शिंदखेडा जि. धुळे (महा.) ||132

37) महिला सबलीकरण आणि मानवी हक्क
एड्. सिद्दिकी एस. झेड., औरंगाबाद ||133

38) महिला सबलीकरण आणि मानवी हक्क
प्रा. डॉ. ज्योत्स्ना गणेश सांगोरे, भायखळा ||135

39) महिला आणि मानव अधिकार
डॉ. अंजली रामचंद्र कदम / नारायणे, पुणे ||138

College of Education Chopda Dist. Jalgaon
Principal College of Education Chopda Dist.Jalgaon

www.vidyawarta.com/03 http://www.printingarea.blogspot.com

IMPACT FACTOR 9.154 iijif

Publisher & Owner

Archana Rajendra Ghodke

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126

(Maharashtra) Mob.09850203295

E-mail: vidyawarta@gmail.com

www.vidyawarta.com

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

UGC Approved
Refereed Journal
UGC
Jr.No.43053

Printing Area™

International Multilingual Research Journal

Issue-32, Vol-05, August 2017

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

College of Education
Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

www.vidyawarta.com

27) सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने माध्यमिक शाळांमध्ये सहशालेय कार्यक्रम राबवितांना....
डॉ. श्री. वाय. एच. सनेर-प्रा. श्रीमती सविता बी. जाधव || 108

28) ज्ञानेश्वरी अध्याय अठरावा
डॉ. सौ. शुभांगी डोरले—परांजपे, नागपूर || 111

29) स्त्रीमुक्ती चळवळ: एक स्त्रीवादी विचारप्रवाह
प्रा. डॉ. लक्ष्मण गीते || 115

30) आरोग्य विम्याविषयी खाजगी व्यावसायिकांची जागरुकता
डॉ. पुरुषोत्तम येनूरकर—सौ. स्वाती भा. कागभट, नागपूर || 117

31) पर्यटन विकासातील मुंबई बंदराची भूमिका
डॉ. अविनाश कुलकर्णी, पुणे || 122

32) हार्ट ऑफ एशिया आणि भारताची भूमिका
प्रकाश मारुती टेकाळे, पुणे || 126

33) गांधीजींचे स्वराज्यविषयक विचार व सध्याचा भारत
प्रकाश मारुती टेकाळे, पुणे || 128

34) उत्तराखण्ड में सतत विकास व ईको टूरिज्म:एक अध्ययन
डॉ० अमित कुमार, हल्द्वानी, (नैनीताल) || 131

35) भारत मे पूर्व एंव वर्तमान मे हुए विमुद्रीकरण के प्रभावों का विश्लेषण
सम्मर सिंह कुशवाह—डॉ. अनिल शिवानी, भोपाल || 136

36) डोलोमाईट उद्योग व खदानों मे कार्यरत श्रमिकों की आर्थिक व सामाजिक स्थिति का अध्ययन
अर्चना आर्य—डॉ. जी. एस. चौहान, मध्य प्रदेश || 140

37) दलितों के विरूद्ध बढ़ते अपराध मानवाधिकार तथा विशेष कानूनों के संदर्भ मे
श्री आत्मा राम, श्रीगंगानगर, राजस्थान || 143

38) गांधी के विचारों में दार्शनिक तत्व।
दिलीपसिंह रामसिंह चावडा, सिमालिया || 148

39) चुनावी संग्राम में महिला मतदाताओं की भूमिका ...
डॉ. जयश्री जोशी वाकणकर, जुनवानी, भिलाई || 151

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

College of Education, Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

संदर्भसूची :-

१) [illegible] (संपा.), प्रथमावृत्ती [illegible] २०१५, महाराष्ट्राचे राजकारण [illegible], पुणे
२) [illegible] प्रकाश, प्रथमावृत्ती जानेवारी २०१६, [illegible] पब्लिकेशन्स, पुणे
३) [illegible] प्रथमावृत्ती [illegible] जानेवारी १९८३, [illegible] पब्लिकेशन्स, पुणे
४) [illegible] प्रथमावृत्ती २०१३, [illegible] शासकीय मुद्रणालय, मुंबई
५) [illegible] मार्च २००९, महाराष्ट्राच्या राजकारणाची [illegible] प्रकाशन, पुणे
६) [illegible] अशोक (संपा.), जानेवारी-मार्च २०१५, [illegible], कोल्हापूर
७) Statistical Report on General Election, 2014 To The Legislative Assembly of Maharashtra, Election Commission of India, New Delhi
८) [illegible] (संपा.), २०१५, महाराष्ट्र वार्षिकी २०१५, [illegible] प्रकाशन, पुणे

❑❑❑

27

सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने माध्यमिक शाळांमध्ये सहशालेय कार्यक्रम राबविताना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे

प्राचार्य डॉ. श्री. [illegible]
मार्गदर्शक,
[illegible] कल्याण केंद्र संचलित शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, [illegible]

प्रा. श्रीमती [illegible]
संशोधिका
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, चोपडा, जि. [illegible]

****

प्रस्तावना :-

विद्यार्थ्यांमधील सुप्त गुणांचा विकास [illegible] सुजाण नागरिक बनले पाहिजे यासाठी विविध सहशालेय उपक्रम शालेय जीवनात प्रवेश झाला. गांधीजींच्या [illegible] शिक्षण [illegible] स्वरूप देण्यात आले तेव्हा 'समाजसेवा' व [illegible] हे शालेय शिक्षणाचे अविभाज्य भाग [illegible] शिक्षणविषयक आयोगांनी या उपक्रमांना अभ्यासक्रमात [illegible] विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने सहशालेय कार्यक्रम अत्यंत उपयुक्त आहेत.

सहशालेय उपक्रमांची संकल्पना :-

१) अभ्यासक्रमाला जोडून विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण [illegible] कार्यक्रम आयोजन केले जाते त्यांना सहशालेय उपक्रम असे म्हणतात. २) अभ्यासक्रमाला जोडून विविध प्रकारचे [illegible] सांस्कृतिक, शारीरिक, मूल्यशिक्षण, नैतिक, राष्ट्रभक्ती [illegible] कार्यक्रम म्हणजे सहशालेय उपक्रम होय. या उपक्रमात [illegible] एन.एस.एस., वादविवाद स्पर्धा, क्रीडा स्पर्धा, [illegible] व्याख्यानमाला, भाषण, कथाकथन, [illegible], कविसंमेलन, [illegible] प्रदर्शन, [illegible] जयंती, पुण्यतिथी इ. कार्यक्रमांचा समावेश [illegible]

संशोधनाची गरज व महत्व :-

या विविध उपक्रमातून विद्यार्थ्यांना [illegible] भारतीय संस्कृती व परंपरांची ओळख होते. विद्यार्थ्यांना [illegible]

विद्यावार्ता.कॉम

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

[illegible] होतात. या सर्व उपक्रमांचे प्रबोधन होणे तसेच शाळेत या उपक्रमांची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी जाणून घेण्याच्या दृष्टीने हे संशोधन करणे आहे. या संशोधनामुळे शाळांमध्ये राबविल्या जाणाऱ्या विविध उपक्रमांवर दृष्टीक्षेप पडेल. अधिक उपयुक्त उपक्रमांना प्राधान्य देता येईल. सदर संशोधनामुळे सहशालेय उपक्रमात येणाऱ्या अडचणी नियोजनपूर्वक सोडवून ते शाळेत राबविणे सुलभ होण्यास निश्चितच मदत होईल.

संशोधनाचे शीर्षक:-

सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने माध्यमिक शाळांमध्ये सहशालेय कार्यक्रम राबवितांना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे:-

१) माध्यमिक शाळांमध्ये राबविण्यात येणाऱ्या सहशालेय उपक्रमांचा अभ्यास करणे.

२) माध्यमिक शाळांमध्ये सहशालेय उपक्रम राबवितांना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे.

३) सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने सहशालेय उपक्रमांची उपयुक्तता अभ्यासणे.

४) सहशालेय उपक्रम राबवितांना येणाऱ्या अडचणी सोडविण्यासाठी उपाय सुचविणे.

संशोधनाची गृहिते :-

१) सर्व माध्यमिक शाळांमध्ये कमी अधिक प्रमाणात सहशालेय उपक्रम राबविले जातात.

२) सहशालेय उपक्रम राबवितांना अनेक अडचणी येतात.

संशोधनाची कार्यपद्धती :-

संशोधन पद्धत :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धत वापरली आहे. वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धती वापरली आहे कारण प्रस्तुत संशोधन वर्तमान काळाशी संबंधीत आहे.

जनसंख्या :-

प्रस्तुत संशोधनाचा अभ्यास करतांना चोपडा शहरातील १० माध्यमिक शाळांची संख्या जनसंख्या म्हणून घेतली आहे.

नमुना निवड :-

चोपडा शहरात माध्यमिक शाळांची संख्या १० आहे. त्यातील ६ शाळांचा व प्रत्येक शाळेतील पाच शिक्षकांचा नमुन्यात समावेश करण्यात आला. नमुना निवडीसाठी लॉटरी पद्धत वापरण्यात आली. प्रत्येक शाळेतील पाच असे एकुण तीस शिक्षक नमुन्यात समाविष्ट करण्यात आले.

सामग्री संकलनाची साधने :-

माहिती संकलनासाठी स्वनिर्मित प्रश्नावलीचा वापर करण्यात आला आहे. सदर प्रश्नावली नमुना गटातील शिक्षकांना देण्यात आली व त्या आधारे आलेल्या माहितीवर संख्याशास्त्रीय संस्करण करण्यात आले व त्यानुसार अर्थनिर्वचन व संशोधनाचे निष्कर्ष मांडण्यात आले आहेत.

माहितीचे संख्याशास्त्रीय संस्करण, अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष-

प्रश्नावलीतील प्रश्न क्रमांक १ ते १० साठी एक कोष्टक तयार करण्यात आले. सहशालेय उपक्रम राबवितांना कोणकोणत्या अडचणी जाणवतात त्यासाठी द्वितीय कोष्टक तयार करण्यात आले व सहशालेय उपक्रमात येणाऱ्या विविध अडचणी दूर करण्यासाठी कोणकोणत्या उपाययोजना करता येतील, तुम्हाला काय वाटते यासाठी तृतीय कोष्टक तयार करण्यात आले. प्रतिसादकांनी नोंदविलेल्या माहितीच्या आधारे प्रत्येक कोष्टकात शेकडेवारी तक्ता तयार करुन माहितीची नोंद घेण्यात आली व त्या आधारे प्राप्त झालेले निष्कर्ष पुढील प्रमाणे आहेत.

निष्कर्ष :-

प्रथम कोष्टकाचे निष्कर्ष :-

१) सहशालेय उपक्रमांची संकल्पना १०० टक्के शिक्षकांना माहित आहे.

२) विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनासाठी सहशालेय उपक्रम शाळेत राबविणे योग्य आहे. या विधानाला १०० टक्के शिक्षक सहमत आहे.

३) तुमच्या शाळेत सहशालेय उपक्रमांना स्थान आहे या विधानाला ८३ टक्के शिक्षक सहमत तर १७ टक्के शिक्षक असहमत आहेत.

४) वार्षिक नियोजन करतांना सहशालेय उपक्रमाचे नोंद घेऊन नियोजन केले जाते. या विधानाला ६७ टक्के शिक्षक सहमत तर ३३ टक्के शिक्षक असहमत आहेत.

५) वार्षिक नियोजनानुसार तुमच्या शाळेत वर्षभर सहशालेय उपक्रम राबविले जातात. या विधानाला ५० टक्के शिक्षक सहमत तर ५० टक्के शिक्षक असहमत आहे.

६) सहशालेय उपक्रमामधून विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाच्या दृष्टीने विविध गुणांची निर्मिती होते या विधानाला १०० टक्के शिक्षक सहमत आहेत.

७) शाळेतील सर्व सहकारी शिक्षकांचा सहशालेय उपक्रम [illegible] आनंदाने सहभाग असतो. या विधानाला ३३ टक्के शिक्षक सहमत तर [illegible] टक्के शिक्षक असहमत आहेत.

College of Education Chopda Dist. Jalgaon
Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

८) सहशालेय उपक्रम राबविताना तुम्हाला अनेक अडचणी येतात या विधानाला १०० टक्के शिक्षक सहमत आहे.

९) वैयक्तिक उपक्रम राबविताना जास्त अडचणी येतात या विधानाला ७% शिक्षक सहमत तर ९३ टक्के शिक्षक असहमत आहेत.

१०) सामूहिक उपक्रम राबविताना जास्त अडचणी येतात या विधानाला ९३% शिक्षक सहमत तर ७ टक्के शिक्षक असहमत आहेत.

द्वितीय कोष्टकाचे निष्कर्ष :-

सहशालेय उपक्रम राबविताना खालीलपैकी कोणकोणत्या समस्या तुम्हाला जाणवतात त्यासाठी पुढील प्रमाणे प्रतिसाद मिळाला.

१) आर्थिक अडचणी व मुख्याध्यापकांचे असहकार्य या समस्येला ६७% शिक्षक सहमत तर ३३% शिक्षक असहमत आहे.

२) वेळेची कमतरता, विद्यार्थ्यांमधील निरुत्साह, गुणदान पद्धतीत सहशालेय उपक्रमांना पुरेसे गुण नसणे या अडचणींना ८३ टक्के शिक्षक सहमत तर १७ शिक्षक असहमत आहे.

३) पालकांचा निरुत्साही दृष्टीकोन या अडचणींना ६७ टक्के शिक्षक सहमत तर ३३ टक्के ३३ टक्के शिक्षक असहमत आहे.

४) विद्यार्थ्यांमधील व्यक्तिभिन्नता, संस्थाचालकांचे असहकार्य, भौतिक सोयी सुविधा उपलब्ध नसणे या अडचणींना ५० टक्के शिक्षक सहमत तर ५० टक्के शिक्षक असहमत आहे.

५) सहकारी शिक्षकांची अनास्था या समस्येला ७७ टक्के शिक्षक सहमत तर २३ टक्के शिक्षक असहमत आहे.

तृतीय कोष्टकाचे निष्कर्ष :-

सहशालेय उपक्रमात येणाऱ्या विविध अडचणी दूर करण्यासाठी खालीलपैकी कोणकोणत्या उपाययोजना तुम्हाला मान्य आहे. त्यासाठी पुढीलप्रमाणे प्रतिसाद मिळाला.

१) शाळेच्या विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी सहशालेय उपक्रमांचे महत्त्व संस्थाचालकांना पटवून सांगु, शालेय वार्षिक नियोजन करतांना सहशालेय उपक्रमांचा विचार करु, सर्वांच्या सहकार्यामुळे हे उपक्रम अधिक यशस्वी होतात म्हणून संघकार्य महत्त्वाचे आहे हे जाणून सर्व शिक्षक, मुख्याध्यापक व विद्यार्थ्यांचा सहभाग घेवून या उपक्रमात सामिल होऊन कार्य करु. विद्यार्थ्यांच्या क्षेतेनुसार विद्यार्थ्यांना उपक्रमात सामिल करु, गुणदान पद्धतीत जरी या उपक्रमांना गुण नसतील तरी विद्यार्थ्यांच्या भावी आयुष्यात त्यांना या उपक्रमाचे फायदे समजावून सांगु व निरुत्साही विद्यार्थ्यांना प्रेरणा व प्रबलन देवून त्यांच्यात उत्साह निर्माण करण्याचा यशस्वी प्रयत्न करु या उपाययोजनांना १०० टक्के शिक्षकांनी सहमती दिली आहे.

२) संस्थाचालक, मुख्याध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी व पालक सर्वांच्यासहकार्याने भौतिक सुविधा उपलब्ध करण्या... या उपाययोजनेला ८३ टक्के शिक्षक सहमत तर १७ टक्के शिक्षक असहमत आहे.

३) पालकांना सहशालेय उपक्रमांचे महत्त्व पटवून सांगु... सहशालेय उपक्रमांच्या तयारीसाठी शाळेच्या वेळा व्यतिरिक्त ... जास्त वेळ शाळेत थांबून विद्यार्थ्यांची तयारी करुन घेवु या उपाययोजनेला ६७ टक्के शिक्षक सहमत आहेत तर ३३ टक्के शिक्षक असहमत आहे.

४) आर्थिकदृष्ट्या सक्षम पालकांकडून या उपक्रमासाठी स्वेच्छेने देणगी संकलीत करु या उपाययोजनेला ५० टक्के शिक्षक सहमत तर ५० टक्के शिक्षक असहमत आहेत.

सारांश:- प्राप्त निष्कर्षानुसार सहशालेय उपक्रम हे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण गुणवत्तेसाठी महत्त्वपूर्ण आहेत हे स्पष्ट होते. ... शालेय स्तरावर अनेक अडचणी शिक्षकांसमोर आहेत. मात्र ... अडचणींवर मात करुन योग्य त्या उपाययोजना करण्याची ... शिक्षकांची तयारी आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

१) दुनाखे अरविंद (ऑक्टोबर, २००४) शालेय व्यवस्थापन प्रशासन संघटन व नियोजन, नुतन प्रकाशन, पुणे.

२) अकोलकर ग. वि. व पाअणकर ना. वि. (१९९२) शालेय व्यवस्था आणि प्रशासन, नीलकंठ प्रकाशन, पुणे.

३) पुणेकर माधव व निकोसे राजेंद्रकुमार (जुन २०१२) शिक्षक शिक्षण, अंतरंग आणि आव्हाने, इनसाइट पब्लिकेशन, नाशिक

४) मुळे रा. श. व उमाठे वि. तु. (१९९८) शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर

५) पंडित ब. वि. (ऑक्टोबर २००५) शिक्षणातील संशोधन (संख्यात्मक आणि गुणात्मक) नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे

६) चव्हाण सर्जेराव (जुलै २०१२ ते सप्टेंबर २०१२) शिक्षणातील मर्मदृष्टी चव्हाण किशोर व चव्हाण दिपक (संपादक) शिक्षणातील ज्ञान, विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि संशोधन यांना वाहिलेले नियतकालिक.

७) पाठक सुहास व गपाट सचिन (एप्रिल २०१० ते जून ...) शिक्षणातील मर्मदृष्टी चव्हाण किशोर व चव्हाण दिपक (संपादक) शिक्षणातील ज्ञान, विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि संशोधन यांना वाहिलेले नियतकालिक.

८) चौधरी कुसुम (जानेवारी २०१२) शिक्षण तरंग, चव्हाण किशोर (संपा.) सर्वव्यापी, सर्वकालीन शालेय शिक्षणाच्या गुणवत्तेच्या बांधीलकी असलेले मासिक.

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Principal College of Education Chopda Dist.Jalgaon

UGC Approved

Indexed (IIJIF)

Impact Factor

Refereed Journal

IMPACT 4.002 FACTOR

Publisher & Owner
Archana Rajendra Ghodke
Harshwardhan **P**ublication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra)

Edit By
Dr. Gholap Bapu Ganpat
Parli Vaijnath, Dist.Beed 431 515
(Maharashtra, India)
Cell : +91 75 88 05 76 95

ISSN 2394-5303

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

Chopda Education Society's

College of Education Chopda, Dist. Jalgaon

Arunoday Colony, Old Shirpur Road, CHOPDA Dist. Jalgaon

(NAAC Accredited Grade-C)

Phone No.- 02586-220024 KBCNMU College Code- 140024 NCTE Code-113021

Fax No.- 02586-223480 E-mail- cbed12@rediffmail.com Website- www.bed.ceschopda.org

Recognised by N.C.T.E. New Delhi and Affiliated to Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon

Outward No.- Date:

Matrix 3.2.2

➢ ***E-copies of outer jacket/contents page of the journals in which articles are published***

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Special Issue, February 2018

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

North Maharashtra University, Jalgaon

Sponsored

One Day Multidisciplinary National Conference

on

UTILITY OF HIGHER EDUCATION IN SOCIAL DEVELOPMENT

Organised By

Bhagni Mandal Chopda's

COLLEGE OF SOCIAL WORK, CHOPDA, DIST.JALGAON

(NAAC Accredited with "B" Grade)

Dr.Ishwar M.Saundankar
Mr.Anant V.Deshmukh
Mr. Narsing D.Valvi
Dr.Maroti N.Gaikwad
Ms.Kalpana S.Sonawane

41) उच्च शिक्षणात [illegible]
प्रा.अमोल सुभाष दुबे, मलकापूर || 152

42) कौटुंबिक हिंसाचार व महिलांच्या अधिकारात उच्च शिक्षणाची भूमिका
प्रा.दिपक उईके, वर्धा || 154

43) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - १९८६
प्रा. किशोर नामदेवराव वाहाणे, जि. वाशिम || 156

44) आदिवासी समुदायाच्या विकासात उच्च शिक्षणाची भूमिका
डॉ.लोकेश बी. नंदेश्वर, वर्धा || 158

45) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - १९८६ चे मूल्यमापन.
प्रा. वसंत एम.राठोड, जि. वाशिम || 161

46) उच्च शिक्षणाव्दारे कमकुवत घटकांचा विकास एक दृष्टीक्षेप
प्रशांत एन. शंभरकर, वर्धा || 162

47) उच्च शिक्षणाशी संबंधीत घटनात्मक तरतुदी आणि मूल्यशिक्षण : काळाची गरज
डॉ. एस. एस. पाटील, अर्जुननगर || 167

48) उच्च शिक्षणातील बदलते धोरण - आव्हाने आणि संधी
प्रा. शैलेष बाबुराव पाटील, चोपडा || 169

49) उच्च शिक्षणात बदलत्या शैक्षणिक धोरणाची गरज.
प्रा.विजय पिंगळे, मलकापूर || 171

50) Community Engagement Initiatives by Higher Education Institutions...
Dr. B. P. Munde, Jalna || 173

51) Higher Education: A path of women Empowerment.
Dr.Nilesh U Deshmukh, Wasim || 177

52) Higher Education for Women Empowerment.
Prof. Pratibha B Pagar, Pune || 180

53) उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता : एक अभ्यास.
प्रा. श्रीमती सविता बाबुलाल जाधव & प्राचार्य डॉ. श्री. वाय. एच. सनेर, धुळे || 184

http://www.vidyawarta.blogspot.com | https://sites.google.com/site/vidyawartajournal
College of Education Chopda Dist. Jalgaon
Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

Rasheeja, T.K., C.Krishnan (2013), Empowering woman through Higher Education : The Kerala Episode, Issues and Ideas in Education, Vol 1, No,2, pp 102-109

Rita Khatri (2016),The Role of Education towards Women Empowerment in India, www.journalijaor.com

S. Shantilin(2011),Empowerment Of Women Through Education: A Case Study Of Puducherry Union Territory, Manonmaniam Sundaranar University, Tamilnadu

Suguna, M.(2011), Education and Woman Empowerment in India, International Journal of Multidisciplinary Research, Vol,1, Issue,8

Shanjendu(Dr.), Nath (2014), Higher Education and Woman Participation in India, Journal Of Business Management and Social Sciences Research, Vol,3, No,2

Solanki, Gaytri, Gupta Amit(Dr.) Kumar (2015), Redefining Woman's Role in Society Through Higher Education, International Journal Of Science Technology and Management, Vol.No., 4 Issue 10, www.ijstm.com

Why Higher Education Doesn't Ensure better jobs for women in India (2017), www.indianexpress.com

❑❑❑

53

उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता : एक अभ्यास.

प्रा. श्रीमती सविता बाबूलाल जाधव
संशोधिका.
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, चोपडा, जि. जळगांव

प्राचार्य डॉ. श्री. वाय. एच. सनेर
मार्गदर्शक,
अभयपुवा कल्याण केंद्र संचलित, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, धुळे

सारांश :-

भारतातील उच्च शिक्षणाला मोठी पार्श्वभूमी आहे. प्राचीन काळ, मध्ययुगीन काळ व ब्रिटीश या प्रमुख कालखंडापैकी मध्य प्राचीन व मध्ययुगीन कालखंडात विद्यापीठीय पातळीवर तक्षशीला, नालंदा, विक्रमशीला, उदंडपूर, मिथीला ही उच्च शिक्षणाची विद्यापीठे होती. तक्षशील व नालंदा ही जगप्रसिद्ध विद्यापीठे होती. हा भारतीय उच्च शिक्षणाचा सुवर्णकाळ होता. त्यानंतर ब्रिटिश काळापुर्वी व ब्रिटीश काळात उच्च शिक्षणविषयक धोरण बदलले. स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर भारतीय उच्च शिक्षणाच्या गरजा वाढल्याने विद्यापीठ अनुदान कायदा अस्तित्वात आला. उच्च शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करून सर्वांसाठी उच्च शिक्षण गुणवत्तापुर्ण देण्याचे प्रयत्न सुरु झाले. त्यानुसार दिवसेंदिवस विद्यापीठ व महाविद्यालयांची संख्या वाढली. पंचवार्षिक योजनांतर्गत शिक्षणाचा विचार केला गेला. महाविद्यालयात गुणवत्ता यावी म्हणून गुणवत्ता पुर्ण विद्यार्थ्यांना प्रवेश मिळावा यासाठी प्रवेश परिक्षा निश्चित करण्यात आल्या. विद्यापीठ महाविद्यालयांना गुणवत्ता सिद्ध करणे अनिवार्य झाले. नॅक मूल्यांकनाच्या माध्यमातून ही गुणवत्ता ठरविता येते आहे. एकुणच सर्वस्थरांवर उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता वाढीसाठी प्रयत्न होत आहेत. कारण जागतिक स्पर्धेत भारताला टिकून राहण्यासाठी उच्चशिक्षणातील गुणवत्तेबाबत जागरुक राहणे ही काळाची गरज आहे.

प्रस्तावना :-

21 व्या शतकामध्ये जागतिकीकरण, खाजगीकरण,

Principal
College of Education
Chopda Dist. Jalgaon

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

[illegible] महाविद्यालये [illegible]

... व्यावसायिक [illegible] प्राथमिक शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत [illegible] ... आधुनिक [illegible] उच्च शिक्षण [illegible] ... सामाजिक [illegible] आणि [illegible] उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता महत्त्वपूर्ण आहे. [illegible] ज्ञानाचे [illegible] करणारे देश जगाचे नेतृत्व करतील. ज्ञान असणारे व [illegible] ज्ञान निर्मिती करणारे लोक आज [illegible] देशात [illegible] जगाचे नेतृत्व करू शकतील. [illegible] विद्यापीठे, [illegible] महाविद्यालये [illegible] आहेत. म्हणून आपल्याला उच्चशिक्षणाच्या गुणवत्तेवर अधिक [illegible] आहे.

उच्च शिक्षणासंबंधीचे शैक्षणिक धोरण व महत्त्वपूर्ण शिफारशी :-

स्वातंत्र्यपूर्व कालखंड :

1813 च्या चार्टर ॲक्टनुसार भारतातील शिक्षणासाठी [illegible] ... उच्च शिक्षणासाठी [illegible] ... कलकत्ता, [illegible] पुणे [illegible] कॉलेज [illegible] ... 1854 च्या वुडच्या खलित्याने भारतातील उच्च शिक्षणाला [illegible] ... 1857 साली [illegible] विद्यापीठ [illegible] कलकत्ता, मुंबई, मद्रास [illegible] विद्यापीठांची स्थापना झाली. 1882 साली पंजाब व 1887 साली अलाहाबाद [illegible] विद्यापीठे स्थापन झाली. [illegible] ... महाविद्यालये [illegible] ... 1882 च्या भारतीय शिक्षण आयोगाने [illegible] ... महाविद्यालयांची [illegible] ... 1902 मध्ये [illegible] विद्यापीठ आयोगाने [illegible] ... उच्च शिक्षणाकडे [illegible] ...

[illegible] विद्यापीठांमध्ये [illegible] ... 1904 साली [illegible] विद्यापीठ कायदा [illegible] ... [illegible] ... सॅडलर आयोग (1917), [illegible] (1913 व 1929) [illegible] (1928) व सार्जंट योजना (1944) [illegible] ... 1944 च्या सार्जंट योजनेने [illegible] उच्च शिक्षणातील [illegible] ...

स्वातंत्र्य प्राप्तीच्या वेळेचे उच्च शिक्षण :

[illegible] ... उच्च शिक्षणाला [illegible] ... Top-Heavy [illegible] ... उच्च शिक्षणाचे माध्यम [illegible] ... उच्च शिक्षण [illegible] ... प्राथमिक शिक्षणापासून [illegible] ... उच्च शिक्षणापासून [illegible] ...

स्वातंत्र्योत्तर काळ :-

स्वातंत्र्योत्तर काळात देशाच्या औद्योगिक विकास [illegible] ... विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या उच्च अभ्यासाची [illegible] ... उच्च शिक्षणावर [illegible] ... 1948 चा राधाकृष्णन आयोग [illegible] ... विद्यापीठ शिक्षण आयोग [illegible] ... उच्च शिक्षणाला [illegible] ... शिक्षणाची व्यापक उद्दिष्टे व [illegible] ... लोकशाही, ज्ञान व मूल्य [illegible] ... उच्च शिक्षणाचे [illegible] ... आहे. [illegible] ... 1964-66 चा कोठारी आयोग [illegible] ... उच्च शिक्षण [illegible] ...

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

थोडी सुधारणा झाली. [illegible] पुनर्रचना करण्यात आली. [illegible] यानंतर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (1986) राष्ट्राच्या प्रगतीसाठी व अस्तित्वासाठी आवश्यक असलेले शिक्षण [illegible] अर्थ उच्च शिक्षणाला दिला. आज ज्ञानाची व्याप्ती व खोली ज्या गतीने वाढत आहे ते पाहता जगात टिकून राहायचे असेल तर देशातील तरुण पिढीला प्रगत शिक्षण अतिशय आवश्यक आहे.

भारतातील उच्च शिक्षणाचे क्षेत्र पहिल्या चार दशकात स्वतंत्रपणे वाढीस आले. दुसऱ्या पंचवार्षिक योजनेपासून (1956-61) विद्यापीठ आणि महाविद्यालयांचा विस्तार झाला. इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी आणि इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट यासारख्या विशेष संस्थांची स्थापना करण्यात आली. 9 व्या योजने अंतर्गत (1997-2002) उच्च सामाजिक, आर्थिक आणि तांत्रिक बदलांमधून उद्भवलेल्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी उच्च शिक्षणाची व्यवस्था बदलण्यावर भर दिला. 1997 नंतर राज्यांमध्ये प्रादेशिक विद्यापीठे वाढत्या संख्येने तयार झाली. त्यामध्ये खाजगी मालकीचे प्रमाण अधिक आहे. 10 व्या योजनेचे (2002-2007) लक्ष उच्च शिक्षण संशोधन आणि विकास, वित्त व्यवस्थेचे व्यवस्थापन आणि नवीन माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर व त्यांची गुणवत्ता यावर होते. 11 व्या योजनेने (2007-2012) 21 व्या शतकासाठी उच्च शिक्षणाचा पाया भक्कम करण्यात आला. त्यात उच्च शिक्षण सर्वसमावेशक करणे, उच्च शिक्षणाचे गुणवत्तेच्या दृष्टीने सबलीकरण करणे व उच्च शिक्षणाचा प्रसार करणे या उद्दिष्टांवर भर देण्यात आला.

उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये प्रवेशासाठी प्रवेश परीक्षेची सुरुवात झाली. त्यातून काही प्रश्नही निर्माण झाले. ऑल इंडियाच्या सर्वेनुसार (AISHE 2015-16) कॉलेजांची संख्या ही वाढत गेली. त्याची आकडेवारी 1947 मध्ये 695, 1991 मध्ये 7346, 2015 मध्ये 39071 आणि विद्यापीठांची संख्या 1947 मध्ये 26 पासून 799 विद्यापीठे व 11923 एकाकी संस्था होत्या. 2016 च्या UGC च्या रिपोर्टनुसार उच्च शिक्षणातील विद्यापीठे 858 व 40000 महाविद्यालये आहेत. सर्वेनुसार उच्च शिक्षणातील एकत्रित आकडेवारी 34.6 दशलक्ष आहे. त्यात 18.6 दशलक्ष मुले तर 16 दशलक्ष मुली होत्या. विशेष म्हणजे एवढ्या मोठ्या प्रमाणात उच्च शिक्षण संस्थांची वाढ झाल्यावर देखील देशातील ढोबळ विद्यार्थी प्रवेश दर (ग्रॉस एनरोलमेंट रेशो) हा मात्र 20 ते 21% वर नाही. यासाठी प्रगत राष्ट्रांच्या बरोबरीपर्यंत पोहोचण्यासाठी उच्च शिक्षण संस्थांच्या संख्येची मोठी वाढ करावी लागणार आहे. विशेष म्हणजे उच्च शिक्षण संस्थांची वाढ करताना स्वायत्त शिक्षण संस्था, अभिमत विद्यापीठे आणि खाजगी विद्यापीठे [illegible] आहे. यासाठी [illegible] मुक्त विद्यापीठांना अधिक वाव द्यावा लागेल. [illegible] प्रकारे उच्च शिक्षणात सुधारणा घडवण्यासाठी काही समित्या स्थापन झाल्या. [illegible] समिती (1992-93), अंबानी बिर्ला विशेष [illegible] गट (2000), नॅशनल नॉलेज कमिशन (2006-07), [illegible] समिती (2008), यशपाल समिती (2008-09), एन. आर. नारायणमूर्ती समिती (2012), 2002 च्या राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाची 2017 मध्ये कॅबिनेट मंजुरी दिली. [illegible] केली. या सर्व समित्यांनी उच्च शिक्षणातील गुणवत्तेसाठी अनेक सुधारणा सुचविल्या आहेत त्यांची योग्य अंमलबजावणी केली तर खूप काही साध्य होणार आहे. अशा पद्धतीने शिक्षण धोरण [illegible] होत गेले.

महाराष्ट्र राज्याच्या उच्च शिक्षणाचे जागतिकीकरण करण्यासाठी व पाठबळाच्या कार्यवाहीची दिशा ठरविण्यासाठी 28 ऑगस्ट 2015 रोजी गोलमेज परिषद आयोजित करण्यात आली होती. उच्च शिक्षणासाठी अग्रगण्य स्थानावर असलेल्या महाराष्ट्रातील उच्च शिक्षणाचा गुणवत्तापूर्ण विकास करताना जागतिक पातळीवरील उपलब्धता असणारे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण महाराष्ट्रातील विद्यार्थ्यांना प्राप्त होण्याची आवश्यकता निर्माण झाली आहे. महाराष्ट्रातील प्रमुख विद्यापीठे व त्या अंतर्गत असणाऱ्या महाविद्यालयांकडून जागतिक पातळीवरील गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाची उपलब्धी करून देण्यासाठी व महाराष्ट्रातील उच्च शिक्षणाचे जागतिकीकरण करण्यासाठी एक कार्यगट आणि त्या गटास मार्गदर्शन करण्यासाठी एक समिती गठित करण्यात आली. त्या समितीने काही उद्दिष्टे [illegible] होती. 1) उच्च शिक्षणाच्या जागतिकीकरणाचे धोरण [illegible] राज्यातील विद्यापीठांच्या माध्यमातून राज्यात राबविणे. 2) विद्यापीठातील संशोधन विकास [illegible] 3) स्थानिक संस्थांमध्ये जागतिक दर्जाच्या संशोधनासाठी प्रोत्साहन करणे. 4) उच्च शिक्षणाचा दर्जा वाढविण्यासाठी राज्यातील विद्यापीठे [illegible] सुविधा केंद्र बनविणे इ. अशा प्रकारे उच्च शिक्षणाच्या व [illegible] उपलब्धता असणारे शिक्षण निर्माण होईल. उच्च शिक्षणातील गुणवत्ता संकल्पनेचा अनेक दृष्टीकोनातून विचार केला जातो. उच्च शिक्षणातील [illegible] शैक्षणिक मानके, सूत्र, [illegible] व अध्यापन आणि ज्ञान किंवा [illegible] ज्ञान व संशोधन [illegible] आर्थिक व सामाजिक व सांस्कृतिक विकासाला हातभार लावणारे मानव संसाधनाची निर्मिती, सामाजिक [illegible] व मूल्य निर्मिती, [illegible] क्षमता, व्यवस्थापन कौशल्य या [illegible]

College of Education Chopda Dist. Jalgaon
Principal
College of Education
Chopda Dist. Jalgaon

उच्च शिक्षणामध्ये गुणवत्ता वाढ होण्यासाठी व टिकून राहण्यासाठी गुणवत्तेचे व्यवस्थापन करण्याची गरज आहे. कारण भारतातील एकूण विद्यापीठे [illegible] विद्यापीठांच्या वर्षेन [illegible] गुणवत्तेचे मुद्दे उपस्थित केले आहेत. [illegible] गुणात्मक [illegible] अभ्यासक्रमातील शिक्षणाचा [illegible] विकास आणि विकास [illegible] गुणवत्तेचा [illegible] शिक्षकांचे [illegible] शकतील. म्हणून उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्राशी निगडीत असलेल्या सर्व घटकांनी गुणवत्तेच्या व्यवस्थापनासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. गुणवत्ता ही सातत्यपूर्ण चालणारी प्रक्रिया आहे. म्हणून गुणवत्ता वाढीसाठी गुणवत्तेचे व्यवस्थापन करावे. त्यासाठी लेखक मधुर मुखोपाध्याय यांनी शिक्षणातील सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनासाठी सांगितलेले संख्यात्मक व गुणात्मक मूल्यमापनाचे तंत्र उपयुक्त ठरतील. SWOT विश्लेषण तंत्र वापरून उच्च शिक्षण संस्था आपले सामर्थ्य, कमकुवतपणा, संधी व संभाव्य धोके ओळखू शकतील. म्हणून आपल्या शिक्षणसंस्थांना एक प्रतिमा आलेख मिळेल व आपली संस्था गुणवत्तापूर्ण होण्यासाठी प्रयत्न करता येईल.

उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्राशी निगडीत असलेल्या सर्व घटकांनी विचार करण्याची आवश्यकता आहे. शिक्षण आणि औद्योगिक संस्थांनी एकत्र येण्याची गरज आहे. विद्यार्थ्यांमधील सुप्तगुणांना आणि कौशल्यपूर्ण यांचा विकास व्हावा यासाठी शैक्षणिक संस्थांमध्ये स्पर्धात्मक आणि उच्च गुणवत्तेची संस्कृती यांचा विकास होण्याची गरज आहे. शिक्षण हे गुणात्मक दृष्ट्या दर्जेदार आणि आर्थिक दृष्टीने परवडणारे असणे गरजेचे आहे. आज अनेक प्रकारच्या उच्च शिक्षणाच्या प्रवेशासाठी प्रवेश परीक्षा घेतल्या जातात व त्या परीक्षेमध्ये पास होणाऱ्या विद्यार्थ्यांना प्रवेश दिला जातो हे देखील गुणवत्तेच्या दृष्टीने टाकलेले सकारात्मक पाऊल आहे. कारण त्यामुळे पात्र व गुणवत्ताधारक विद्यार्थी त्या अभ्यासक्रमाला प्रवेशित होतात. भारतात उत्तम दर्जाचे शिक्षण देणाऱ्या संस्थांची संख्या कमी आहे. त्यामुळे अनेक बुद्धिमान विद्यार्थी उच्च शिक्षणासाठी परदेशात जाण्यास प्राधान्य देतात. ही परिस्थिती बदलली पाहिजे. संशोधनावर होणारा खर्च ही देखील भावी काळासाठी आवश्यक गुंतवणूक आहे ही गुंतवणूक वाढविणे गरजेचे आहे. यासाठी सर्व घटकांनी उत्तम विद्यार्थी आणि उत्तम शिक्षक यांचा समन्वय घडवून सर्वोत्तम ज्ञान देणारे वातावरण निर्माण केले पाहिजे.

आज समाजाची नैतिक पातळी खालावत चाललेली आहे. म्हणून उच्च शिक्षणातून समाजात नैतिक मूल्यांमध्ये वाढ करणे ही काळाची गरज आहे. शिक्षणातून मातृभूमीविषयी [illegible] कुशलतापूर्वक [illegible] गुणात्मक व [illegible] पूर्ण करण्याची पूर्ण [illegible] व गुणात्मक [illegible] होणे आवश्यक आहे. [illegible] उच्च शिक्षण [illegible] गुणवत्तापूर्ण [illegible] उच्च शिक्षणातून [illegible] करता येईल [illegible] असे वाटते.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

University News, Vol 38 No. 38 Sep. 18 - 24, 2017

Vol 55 No. 42 Oct. 16-22, 2017

Vol 55 No. 37 Sep. 11-17, 2017

India MHRD (2016). Report of AISHE, Key Results of AISHE - 2016-17, New Delhi MHRD

www.Maharashtra.gov.in - RUSA GR - 1

मराठे मीनल (डॉ. 2008) भारतातील शैक्षणिक आयोग व समित्या, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे

मुखोपाध्याय मधुर, शिक्षणातील सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापन (मराठी अनुवाद - महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे)

Google Search -

उच्च शिक्षणाचे धोरण आणि आव्हाने, दैनिक प्रभात दि. 16 Aug. 17

उच्च शिक्षणातील किती संशोधन, दै. लोकसत्ता दि. 13 Oct. 13

उच्च शिक्षण : गुणवत्ता ... महाराष्ट्र टाइम्स 03 Nov 2014

उच्च शिक्षा - विकिपीडिया

उच्च शिक्षणाचा दर्जा वाढवायचा असेल तर दै. सामना संपादकीय लेख, 26 Apr. 2017

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Despite India's economic growth, the country continous to witness poverty, marginalization and deprivation, structurally located in rural, tribal, slum, homeless, Dalit and Muslim households. New forms of social exclusion, urban poverty, environmental degradation, confict and violence have also emerged in the past decade, Ensuring inclusive development, democratic governance and sustainable growth require new knowledge, enhanced human competencies and new institutional capabilities in the country. It was expected that education would contribute solutions to these problems to some extent. However, in spite of enhanced investment of expenditure, leading to increased enrolment, these issues remain largely unattended. The role of institutions of higher education in social development seems to be the potentional missing link.

IMPACT 5.131 FACTOR

Indexed

Published By

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126

(Maharashtra) Mob.09850203295

E-mail: vidyawarta@gmail.com

www.vidyawarta.com

ISSN-2319 93

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Refereed Journal

UGC Journal List No.64768 • Impact Factor 4.270

Pankaj Shaikshanik and Samajik Sanstha's

Pankaj Kala Mahavidyalaya, Chopda

'B' Grade NAAC Accredited

Organizing

One Day Interdisciplinary National Conference On

RECENT TRENDS IN HUMANITIES

Vol.No. 08 • Special Issue 10

March 2018 • ISSN No. 2230-9578

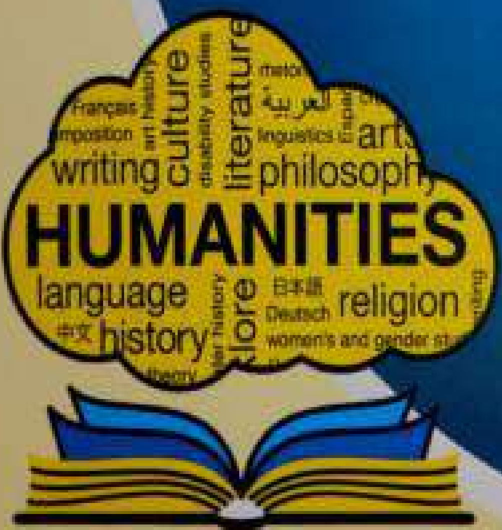

Editor

Dr. Sambhaji Des

Principal

Sponsored by

North Maharashtra University, Jalgaon

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

» भारतीय राजकारणाचे बदलते प्रवाह ६८
- प्रा. डॉ. प्रकाश नामदेव पाटील
» कवी अशोक कोतवाल यांच्या नुसताच गलबला या काव्य संग्रहातून जागतिकीकरणाचे वर्णन ७०
- डॉ. किशोर आर. पाठक
» आधुनिक राजकीय व्यवस्थेतील प्रशासकीय उत्तरदायित्व – एक चिकित्सक अध्ययन ७२
- प्रा. ए. बी. महाजन
» माहितीचा अधिकार अधिनियमाची दहा वर्षे – आव्हाने आणि उपाय (विशेष संदर्भ: महाराष्ट्र) ७४
- प्रा. डॉ. दत्तात्रय एम. टेकाडे
- प्रा. राजीव म. पवार
» जातवास्तव आणि जातीअंताचा प्रश्न ७७
- प्रा. सुनिल आर. वाघमारे
» स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि लोकशाही विकेंद्रीकरण : एक अभ्यास ७९
- प्रा. डॉ. एफ. एन. महाजन
- आरती मधुकर भिडे
» मुकुंदराव पाटील यांची पत्रकारिता आणि आजची पत्रकारिता ८१
- अनिलकुमार जगन्नाथ लोहार
- डॉ. रवींद्र भास्करराव चिंचोलकर
» जीएसटी : अंमलबजावणीतील सुलभता ८४
- श्री. शंकर सुदामराव पवार
» स्त्रीवाद आणि स्त्री हक्क ८६
- प्रा. परदेशी भगवान ईश्वरलाल
» सबल्टर्न इतिहास लेखन पध्दती : एक नविन प्रवाह ८९
- प्रा. दिलीप भिमराव गिन्हे
» पर्यावरणीय समस्यांचा भौगोलिक अभ्यास ९१
- प्रा. एल. झेड. पाटील
» ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर्स ९३
- प्रा. गोपाल राजाराम पाटील
» पंचायतराज व महिला सबलीकरण ९५
- प्रा. कमलाकर शरद इंगळे
» शिरपूर तालुक्यातील अनेर नदी प्रकल्पाच्या जलसिंचनाचा भौगोलिक अभ्यास ९९
- प्रा. अजय देविदासराव पाटील
» धुळे व नंदुरबार जिल्ह्यातील पिक उत्पादन व विपणन व्यवस्थेचा रचनात्मक अभ्यास १०२
- डॉ. अविनाश आर निकम
- प्रा. राठोड मदनसिंग सुपडू
» भारतीय शेतीसमोरील आव्हाने १०४
- खाटीक मो. रफीक शे. कासम
» चोपडा तालुक्यातील दारिद्र्यरेषेखालील लोकांसाठी असलेल्या सरकारी योजनांचा लाभार्थ्यांवर झालेल्या परिणामाचा अभ्यास १०७
- सहा. प्रा. दिपक भगवान पाटील
» पंचायतराज व महिला सबलीकरण ११०
- प्रा. कांतीलाल डी. सोनवणे
» पर्यावरणीय समस्या : एक अभ्यास ११२
- प्रा. सविता बाबुलाल जाधव
» डा. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक योगदानाचा आढावा : १९२० ते १९५६ .... ११६
- बोदडे सागर उत्तम

College of Education ★ Chopda Dist. Jalgaon ★

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

पर्यावरणीय समस्या : एक अभ्यास

– प्रा. सविता बाबुलाल जाधव
सहा. प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
ता. चोपडा, जि. जळगाव

सारांश

पृथ्वीवरील विशिष्ट भागाशी निगडीत असलेली सभोवतालची परिस्थिती म्हणजे पर्यावरण होय. त्यात सजीव, निर्जीव, नैसर्गिक किंवा मानवनिर्मित अशा अनेक घटकांचा समावेश होतो. पर्यावरणाचे महत्व, व्याप्ती या लेखात मांडली आहे तसेच मानवी हस्तक्षेपामुळे पर्यावरणीय अनेकविध समस्या निर्माण झाल्या आहेत त्या समस्यांचे स्वरूप, समस्यांचे होणारे दुष्परिणाम यांची माहिती नोंदविली आहे. भविष्यकाळात या पर्यावरणीय समस्या कमी करण्यासाठी व आजच्या परिस्थितीत या समस्यांवर मात करण्यासाठी शिक्षकांची भूमिका खूप महत्वपूर्ण आहे त्यासंबंधी सविस्तर आढावा सबंधीत लेखात घेण्यात आला आहे.

आजच्या युगातील अनेकविध समस्यांपैकी प्राधान्याने व तातडीने लक्ष पुरविले पाहिजे अशी एक समस्या म्हणजे 'पर्यावरणीय समस्या' होय. पर्यावरण म्हणजे काय? तर पर्यावरण म्हणजे पृथ्वीवरील विशिष्ट भागाशी निगडीत असलेली सभोवतालची परिस्थिती. परिस्थितीमध्ये अनेक सजीव, निर्जीव, नैसर्गिक किंवा मानवनिर्मित अशा अनेक घटकांचा समावेश होतो. मनुष्य हा पर्यावरणाचेच अपत्य होय. भारतीय संस्कृतीमध्ये पर्यावरणास अत्यंत महत्वाचे स्थान देण्यात आले आहे. मनुष्याचे शरीर पंचमहाभूतांचे बनलेले आहे. आधुनिक विज्ञानाने देखील हे मान्य केले आहे. सर्व सजीव सृष्टी पर्यावरणाचे एक अविभाज्य अंग आहे. सजीव आणि निर्जीवांचे अस्तित्व सुद्धा पर्यावरणाच्या स्थितीवर अवलंबून असते.

पर्यावरण ही एक अत्यंत व्यापक संज्ञा असून त्यातील जैविक व अजैविक घटकांचे परस्परसंबंध फार महत्वपूर्ण असतात कारण या घटकांमध्ये सातत्याने आंतरक्रिया घडतात. मानव निर्मित पर्यावरणाचा पण प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष प्रभाव नैसर्गिक पर्यावरणावर पडत असतो.

पाषाण युगापासून सुरू झालेली मानवाची प्रगती ही इलेक्ट्रॉनिक्स युगापर्यंत पोहचली आहे. मनुष्य हा जगातील सर्वात बुद्धिमान प्राणी आहे परंतु याच बुद्धिमान प्राण्याने आपल्या हव्यासापोटी निसर्गामध्ये केलेल्या अमर्याद हस्तक्षेपामुळे आज अनेक पर्यावरणीय समस्या निर्माण झाल्या आहेत. यावेळी आइन्स्टाईनचे एक वाक्य लक्षात घेते की, ''जगामध्ये दोनच गोष्टी अमर्याद आहेत त्यातील पहिली गोष्ट आहे ब्रह्मांड आणि दुसरी आहे माणसाचा मूर्खपणा।'' आपल्या हस्तक्षेपामुळे पर्यावरणाची जी अवस्था मानवाने आज निर्माण केली आहे तिचा विचार करणे व तातडीने त्यावर उपाय करणे ही आज काळाची गरज बनली आहे. महात्मा गांधी म्हणतात, ''मनुष्याच्या आधाशीपणाला सीमा नाही. आधुनिकीकरणामुळे प्रदुषण करणारे अजस्र उद्योग उभारून तर कधी शौकाखातर वन्यप्राण्यांची शिकार करून तर कधी मोठमोठी निसर्गाचे शोषण करून मानवाने तो कोणत्या थराला जाऊ शकतो याचे पुरावे पावलो पावली उपलब्ध करून दिले आहे.'' मानवाच्या हस्तक्षेपामुळे पर्यावरणाचे संतुलन दिवसेंदिवस बिघडत चालले आहे. 'वसुधैवकुटुंम्बकम' व 'हे विश्वची माझे घर' ही संकल्पना भारतात प्राचीन काळापासून आहे मात्र मनुष्य आज हे सर्व विसरून पर्वत, वने, सरोवरे, नद्या-नाले, भूमी, वन्य प्राणी यांचा सर्वनाश करत आहे. एवढेच नाही तर तो अधो दिशेने पृथ्वीच्या गर्भाकडे व उर्ध्वदिशेने अंतराळातसुद्धा झेपावला आहे व तेथेही म्हणजेच अवकाशात व भूअंतर्गत भागातही अनेक समस्या निर्माण करत आहे. वेळीच यावर उपाययोजना केली नाही तर संपूर्ण सजीव सृष्टीचे अस्तित्वच धोक्यात येईल यात शंका नाही.

विविध पर्यावरणीय समस्या

पर्यावरणीय समस्यांचे क्षेत्र अत्यंत व्यापक असून मानवी जीवनाच्या सर्वच पैलूंना या समस्या स्पर्श करतात.

वरील पर्यावरणीय समस्यांपैकी काही समस्या विस्तार रूपाने पुढीलप्रमाणे –

१) **वायू प्रदूषण –** सजीव सृष्टीसाठी हवा फार महत्वाची आहे. हिच हवा दूषित झाली की, वायू प्रदूषण होते. वातावरणात धूळ, वायू, गंध, धूर, धुके, बाष्प, अपायकारक द्रव्यांचे कण, जंतू, कण इ. घटकांची सजीव सृष्टीस हानीकारक ठरेल इतक्या प्रमाणात व

College of Education ★ Chopda Dist. Jalgaon ★
Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

कालावधीपर्यंत उपस्थिती म्हणजेच वायू प्रदूषण होय. शहरांमध्ये मुख्यत: वायू प्रदूषणाच्या समस्येने उग्र रूप धारण केले आहे परंतु त्याचबरोबर ग्रामीण भागातही ही समस्या कमी-अधिक प्रमाणात जाणवते. वायू प्रदूषणाची उगमस्थाने निसर्गनिर्मित व मानवनिर्मित आहे. मानवनिर्मित कारणे वाढती जनसंख्या, वनांचा ऱ्हास, ज्वलन, जलद औद्योगिकरण, वाहनांमधील धूर, कृषीक्षेत्रात वापरली जाणारी खते व किटकनाशके, युद्ध, अवकाश किरणे, मनुष्याचे अज्ञान, औष्णिक प्रकल्पातील राख इ. कारणांमुळे वायू प्रदूषण मोठ्या प्रमाणात होते.

२) **जल प्रदूषण** – जल हे जीवन आहे. ''जल जीवनास आणि सजीव सृष्टीस हानीकारक ठरतील असे पदार्थ पाण्यात मिसळण्याची प्रक्रिया म्हणजेच जल प्रदूषण होय.'' काही नैसर्गिक प्रक्रिया, मानवी वस्त्यांमधून बाहेर पडणारे सांडपाणी, उद्योगातील व कारखान्यांमधील टाकाऊ पदार्थ आणि उत्सर्जीत द्रव इ. कारणांमुळे भूपृष्ठावरील आणि भूगर्भातील जलाचे प्रदूषण मोठ्या प्रमाणावर होत आहे. प्रदूषकांच्या तीव्रतेनुसार पाण्याचा रंग बदलतो. उदा. शुद्ध पाणी-रंगहिन, अंशत: प्रदूषित-निळा, साधारण प्रमाणात प्रदूषित-हिरवा, जास्त प्रमाणात प्रदूषित-पिवळा व अत्यंत जास्त प्रदूषित पाणी-लाल/काळा रंग. जल प्रदूषणाची अनेक उगमस्थाने आहेत. सांडपाणी आणि इतर टाकाऊ पदार्थ जलाशयात सोडणे, उद्योगांमधून उत्सर्जीत होणारे द्रव पदार्थ, कृषीक्षेत्रातील रासायनिक द्रव्य पदार्थ, जलवाहतूक व अपघात, उष्णता, रासायनिक पदार्थ, जंगलतोड, मनुष्याच्या इतर सवयी - धार्मिक श्रद्धेपोटी नद्यांचे होणारे प्रदूषण उदा. गंगा, यमुना, गोदावरी, नर्मदा यांचे प्रदूषण.

३) **मृदा प्रदूषण** – मृदा हि अन्नधान्य उत्पादनाच्या आवश्यक घटकांपैकी एक महत्वपूर्ण घटक आहे. दूषित आणि टाकाऊ पदार्थांच्या आक्रमणामुळे जमिनीची उत्पादकता मंदावणे आणि भूमीची एकंदरीत गुणवत्ता घसरणे म्हणजेच भू-प्रदूषण होय. रसायने, अपद्रव्ये, कचरा व इतर त्याज्य आणि अपायकारक पदार्थ भूमीवर पसरल्यामुळे भू-प्रदूषण होते. मानवी वस्त्या, कार्यालये, निवासस्थाने, कारखाने व उद्योगांमधून फार मोठ्या प्रमाणावर कचरा आणि इतर टाकाऊ पदार्थ बाहेर पडतात. त्याज्य पदार्थांची योग्य विल्हेवाट न लावता ते जमिनीवर ढिगाच्या रूपात उकिरड्यांच्या रूपात साठविले जातात. त्यामुळे कचऱ्याचा प्रश्न निर्माण होतो. कचऱ्याचे ढिगारे ही एक ज्वलंत समस्या बनली आहे. उदा. औरंगाबाद येथील सध्या सुरू असणारा कचरा प्रश्न, डंपिंग ग्राऊंडला वारंवार लागणाऱ्या आगी व त्यामुळे होणारे वायू व मृदा प्रदूषण.

४) **ध्वनी प्रदूषण** – ध्वनी हा ऊर्जेचाच एक प्रकार आहे. ध्वनी ऊर्जेमुळे ऐकण्याची संवेदना निर्माण होते. ८० डेसीबलपर्यंत तीव्रता असलेला ध्वनी मनुष्य कोणत्याही त्रासाशिवाय ऐकू शकतो परंतु त्यापेक्षा अधिक तीव्रता असलेल्या ध्वनीस गोंगाट असे म्हटले जाते. ध्वनी प्रदूषण म्हणजे आवाजाची तीव्रता वाढण्याची स्थिती होय. गोंगाट म्हणजे असा अनैच्छिक ध्वनी होय जो विशिष्ट परिस्थितीत बहिरेपणा आणू शकतो. तसेच त्यामुळे थकवा पण येतो. ध्वनी प्रदूषणाची तीव्रता दिवसेंदिवस वाढत आहे. मेघांची गर्जना फार मोठ्या समुद्री लाटांचा आवाज, भूकंप, ज्वालामुखी, वादळाचे घोंगावणे इ. काही निवडक नैसर्गिक घटना सोडल्या तर ध्वनी प्रदूषणाची कारणे पूर्णत: मानवनिर्मित आहे. विविध प्रकारची यंत्रे, मशीन्स, मनोरंजन साधने, वाहने, मोठ्या आवाजातील संगीत उदा. डी. जे., विमानांची उड्डाण, जेट विमानांची घर-घर, उपग्रह आणि अवकाश यांची उड्डाणे, कारखाने, मोठे उद्योग, छपाई यंत्रे, स्वयंपाकघरातील विविध यंत्रे, शेतीमध्ये उपयोगात आणली जाणारी यंत्रे, सूत गिरण्या, वाहनांचे हॉर्न, फटाके, युद्धसामुग्री, रॉकेटस अशी ध्वनी प्रदूषणाची असंख्य उगमस्थाने आहेत. आधुनिकीकरणाच्या हव्यासामुळे व यांत्रिकीकरणामुळे आज संपूर्ण जग ध्वनी प्रदूषणाच्या विळख्यात सापडले आहे.

५) **अंतराळ प्रदूषण** – अंतराळातील प्रदूषण ही काही प्रमाणात नैसर्गिक प्रक्रिया असली तरी विसाव्या शतकात मनुष्याने सुद्धा अंतराळ प्रदूषणात चांगलीच भर टाकली आहे. मनुष्याने अंतराळात अनेक वेळा उड्डाणे भरलीत. मनुष्यनिर्मित रॉकेटस, अंतराळ यान, उपग्रह इ. मुळे १९६० ते १९९६ या ३६ वर्षात सुमारे सहा टन टाकाऊ पदार्थ अंतराळात गोळा झालेत. अंतराळात वैज्ञानिकांनी प्रयोगशाळा स्थापन केल्या. उदा. स्कायलॅब.

६) **मानसिक प्रदूषण** – अनेक प्रदूषण प्रकारांची माहिती घेतांना ज्या महत्वपूर्ण प्रदूषणाकडे जगातील संशोधकांचे - विचारवंतांचे अद्याप फारसे लक्ष गेले नाही परंतु आज हे प्रदूषण उग्र स्वरूप धारण करत आहे ते विशेष प्रकारचे प्रदूषण म्हणजे आजच्या युगातील मानसिक प्रदूषण - नैसर्गिक प्रदूषणापेक्षा मानवनिर्मित प्रदूषणाचे प्रमाण फार मोठे आहे. मनुष्याच्या वेगवेगळ्या क्रियांना दिशा देण्याचे कार्य मनुष्याचे मन करीत आहे. आज जीवनाविषयीच्या सकारात्मक मुल्यांचा जगभर ऱ्हास होत आहे. मनुष्याची सेवा त्यागाकडून

College of Education Chopda Dist. Jalgaon
Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

भोगाच्या प्रवृत्तीकडे वळले आहे. स्वार्थ भोग, भौतिक सुखांची लालसा, लोभ, आळस, भ्रष्टाचार, झटपट श्रीमंत होण्याची वृत्ती, वैफल्य आणि हिंसा या सर्वांनी मानवी मनावर पुरता ताबा मिळविल्यामुळे मानवाला आज चांगल्या वाईटाचे भान नाही. वरील बहुतेक सर्व प्रकारच्या प्रदूषणाच्या मुळाशी मानसिक प्रदूषण हे अदृष्य परंतु महाभयंकर आहे.

पर्यावरणीय समस्यांचे दुष्परिणाम

वरील सर्वच प्रकारचे प्रदूषण हे मानवी आरोग्यास व एकूणच सर्व सजीव निर्जीव सृष्टीस घातक आहे. वायू प्रदूषणामुळे श्वसनसंस्थेचे अनेक रोग होऊ शकतात. रक्तभिसरणावर परिणाम होऊन हृदयरोग होण्याचा धोका संभवतो. थहे च्या अहवालानुसार वायू प्रदूषणामुळे जगभरात दरवर्षी सुमारे २५ लाख लोक मरण पावतात व त्यातील सुमारे ७०% लोक फुफ्फुसाच्या कर्करोगाने मरण पावतात तसेच वायू प्रदूषणामुळे वनस्पती व प्राणी जीवनसुद्धा धोक्यात येते. कार्बन डायऑक्साइडचे प्रमाण वाढल्यामुळे ग्लोबल वार्मिंग ही समस्या वाढली आहे. शीतकरण यंत्रे, रेफ्रिजीरेटर्स यांच्यामधून बाहेर पडणारे वायू आणि फ्लोरो फ्ल्युरो कार्बन यांच्यामुळे पृथ्वीभोवती संरक्षण कवचाचे कार्य करणाऱ्या ओझोन थरास छिद्रे पडून सजीव सृष्टीचा अस्तित्वास धोका निर्माण होतो आहे. जल प्रदूषणामुळे मेंदू, यकृत व मूत्रपिंड यांना अपाय होतो. आर्सेनिक या द्रव्यामुळे रक्तभिसरणाचे रोग होतात. फुफ्फुसाचा कर्करोग, अल्सर व मानसिक आजार होतात. विविध साथीचे आजार होतात. भूप्रदूषणामुळे सुपीक जमीन नापीक होत आहे. खणन कार्यामुळे जमीन सर्वथा निरुपयोगी व प्रदूषित होते. जैविक अविघटनशील पदार्थामुळे होणारे प्रदूषण स्थायी असते त्यामुळे जमिनीच्या सुपीकतेसाठी आवश्यक असणाऱ्या ह्युमस तयार होण्याच्या प्रक्रियेत अडथळा येतो. ध्वनी प्रदूषणामुळे बहिरेपणा, रक्तभिसरणावर परिणाम, टिनीटस (चित्रविचित्र आवाज ऐकू येणे) हा आजार होतो. कार्यक्षमता मंदावणे, बुद्धिभ्रम, निद्रानाश, दमा, ॲलर्जी, चिडखोरपणा, अस्वस्थता तसेच लैंगिक क्षमतेवर सुद्धा परिणाम होतो. हृदयविकाराचा त्रास होणाऱ्यांना ध्वनी प्रदूषणाचा जास्त त्रास होतो. मानवी मनाचे प्रदूषण झाल्याने समाजविघातक कृत्यांमध्ये वाढ होते. आजच्या सामाजिक संस्था, राजकीय संस्था, शिक्षण संस्था, शासन, कुटुंब हे सुद्धा मानसिक प्रदूषणाच्या विळख्यातून मनुष्याचे रक्षण करण्यात अपयशी ठरत आहेत. भ्रष्टाचार सर्वत्र पसरला आहे. स्वतःच्या स्वार्थासाठी इतरांना त्रास द्यायलाही मनुष्य मागेपुढे बघत नाही. त्यामुळेच या सर्व समस्या उग्र रूप धारण करत आहेत. लोकसंख्येचा विस्फोट होत आहे. नवनवीन शोध लागत आहे, असे असतांनाही या विविध पर्यावरणीय समस्यांनी मानवाचे अस्तित्व आज धोक्यात आले आहे.

पर्यावरणीय समस्यांवर मात करण्यासाठी शिक्षकांची भूमिका

१) **पर्यावरणीय समस्यांविषयक जाणीव जागृती –** सध्याच्या पर्यावरण विषयक समस्यांची भिषणता विद्यार्थ्यांना माहित व्हावी यासाठी त्या समस्यांविषयक जाणीव विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये निर्माण करावी. आजची पर्यावरणविषयक आव्हानांना समर्थपणे तोंड देण्यासाठी त्या समस्यांविषयी संपूर्ण माहिती विद्यार्थ्यांना सांगून त्यासाठी विद्यार्थ्यांना सक्षम बनविणे.

२) **अद्ययावतपणा –** आपल्या विषयाच्या अनुषंगाने पर्यावरण विषयक नवनवीन ज्ञान मिळवून विद्यार्थ्यांना दिले पाहिजे व विद्यार्थ्यांनाही नवनवीन ज्ञान मिळविण्यासाठी प्रोत्साहित केले पाहिजे. जेणेकरून त्यांना सद्य व सत्य परिस्थितीची जाणीव होईल.

३) **विविध गुणवैशिष्ट्ये –** वाचनक्षम, चिंतनशील, ज्ञानाकांक्षी, विवेकनिष्ठ, विज्ञाननिष्ठ, प्रयोगवीर, पर्यावरणवादी उपलब्ध साधनसंपत्तीचा योग्य प्रमाणात वापर करणारा अशा विविध गुणवैशिष्ट्ये शिक्षकाच्या अंगी असावीत जेणेकरून त्यांच्या या गुणांचा प्रभाव विद्यार्थ्यांवर पडल्याने विद्यार्थ्यांमध्ये देखील हे गुण रुजविण्यास मदत होते.

४) **रोल मॉडल –** शिक्षक हा समाजाचे भविष्य घडविणारा तसेच विविध सुचनांचे ग्रहण करून विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचविणारा वाहक असल्यामुळे त्याने रोल मॉडल बनले पाहिजे असे माजी राष्ट्रपती ए.पी.जे.अब्दुल कलाम यांनी म्हटले आहे. पर्यावरणाप्रती जागरूक राहून विविध गुणांचा अंगीकार करून शिक्षकाने आपले प्रभावी व्यक्तीमत्व बनविले पाहिजे. त्याचा परिणाम विद्यार्थ्यांवर होईल.

५) **विविध सहशालेय उपक्रम –** विविध शालेय सांस्कृतिक व सहशालेय उपक्रमातून पर्यावरण विषयक समस्यांविषयी जागरूकता विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करावी. उदा. एन.सी.सी., एन.एस.एस., स्काऊट गाईड या विषयाच्या माध्यमातून पर्यावरण जागृतीपर पथनाट्य, रॅली, पर्यावरणीय गीत, पर्यावरणावर आधारीत सृजनात्मक लेखन स्पर्धा, सेमिनार, कार्यशाळा यांचे आयोजन करून विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये पर्यावरण विषयक जाणीव जागृती निर्माण केली पाहिजे कारण कोणतीही कृती जोपर्यंत मनापासून होत नाही तोपर्यंत ती योग्य होत नाही. पर्यावरण विषयक जाणीव विद्यार्थ्यांच्या अंतरंगातून निर्माण होणे गरजेचे आहे.

६) **विविध सृजनात्मक शोधावर आधारीत स्पर्धा घेवून –** विद्यार्थ्यांमध्ये अनेक प्रकारच्या सुप्त क्षमता आहेत त्या क्षमतांच्या उन्नयन होण्याच्या दृष्टीने ''आपल्या समस्या आपली उत्तरे'' या स्वरूपात विविध पर्यावरणीय समस्यांवर नियंत्रण करण्यासाठीचे विविध उपाय, क्रियात्मक शोध विद्यार्थ्यांकडून मिळवावेत.

७) **विद्यार्थ्यांची आध्यात्मिक बुद्धिमत्ता वाढवावी –** आध्यात्मिकतेचा अर्थ आपल्या अस्तित्वाची जाणीव असणे ही समस्या राष्ट्राची नाही तर माझी आहे ही जाणीव होणे गरजेचे आहे. आजच्या स्थितीत अशा प्रकारची आध्यात्मिक चळवळच पर्यावरणाला संरक्षित

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

College of Education * Chopda Dist. Jalgaon *

करू शकते आहे. मानसिक प्रदूषण कमी करणे गरजेचे आहे. मानवी मनात चांगले विचार पेरले तर त्याची फलश्रुती पण चांगलीच होणार. स्वच्छता करा असे सांगण्यापेक्षा कचरा करू नका हे सांगणे जास्त महत्वाचे आहे. प्रदूषण कमी करा हे सांगण्यापेक्षा प्रदूषण होणार नाही याची काळजी घेणे गरजेचे आहे.

शिक्षक व शिक्षणसंस्था मानवी मन परिवर्तनाचे कार्य प्रभावीपणे साध्य करू शकतात. भारताच्या वर्गावर्गातून देशाचे भविष्य घडते आहे. उद्याचे भावी नागरीक पर्यावरण पूरक असण्यासाठी शिक्षकाची भूमिका फार महत्वाची आहे.

संदर्भ

१. भाडारकर के. म. (मार्च १९९८) पर्यावरण शिक्षण, नूतन प्रकाशन, पुणे.
२. पारसनीस हेमलता, बहुलीकर जयश्री (जुलै २००८) पर्यावरण शिक्षण, नित्यनूतन प्रकाशन पुणे.
३. देशमुख भास्कर (ऑगस्ट २००५) पर्यावरण परिणाम आणि महत्व, चॉईस प्रकाशन, पुणे.
४. घारपुरे विठ्ठल (जून २०१२) पर्यावरणशास्त्र, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर
५. मुक्तमती ठाणे साप्ताहिक (२८ ऑगस्ट २०१५) पर्यावरणीय समस्या आणि भविष्यातील धोके, लेखक - किरण् डोंगरे
६. संध्या कुलकर्णी, महाराष्ट्र टाईम्स (३ मार्च २०१५) शिक्षक हेच घडणार व घडविणार.

College of Education ★ Chopda Dist. Jalgaon ★

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

Vidyawarta®
MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Navalbhau Pratishthans'

Rukhaminitai Arts & Comm. Womens' College, Amalner, Dist. Jalgaon

One day National Level Conference (Interdisciplinary)

Human Rights : Present Scenario and Challenges

April 29th, 2023 (Saturday)

9.30 am to 5.00 pm

Venue : Rukhaminitai Arts & Comm. Womens' College, Siddhivinayak Colony, Dhule Road, Amalner, Dist. Jalgaon

Contact : Mr. Pramod Patil (Asst. prof.)
Mob. No. : 9881194816

Principal
Dr. S. J. Shaikh
9309154057

Vice- Principal
Prof. Sham S. Pawar
9423913525

Co-ordinator
Dr. Manjusha M. Kharole
9890740165

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

27) पूर्वी लोकगीतों में अभिव्यक्त मानवाधिकार
डॉ. [illegible] पाटील, डॉ. [illegible], अमळनेर जि. जळगाव ||102

28) मानवाधिकार और कोविड [illegible]
प्रा. डॉ. पुरुषोत्तम शंकर जाधव, अमळनेर ||104

29) मानवाधिकार और भारत का संविधान
डॉ. संजीव नथ्थु भील, नगांव, तह. जिला, पुणे ||108

30) महिला सशक्तीकरण और मानविय अधिकार
प्रदिप बाबुराव भोसले, प्रा. डॉ. व्ही. डी. सूर्यवंशी, मालेगांव, जिल्हा नाशिक ||111

31) महिला सक्षमीकरण
मंजुषा माधवराव गरुड, पारोळा, जि. जळगाव ||115

32) महिला सक्षमीकरण आणि मानवी हक्क
प्रा. डॉ. सविता बाबुलाल जाधव, चोपडा ||117

33) मानवी हक्क आणि भारतीय महिलांचे सक्षमीकरण : एक ऐतिहासिक विवेचन
प्रा. डॉ. संजय शिवाजी पाटील, नवलनगर ता. जि. धुळे ||120

34) मानवी हक्क आणि समाज व्यवस्था
डॉ. रावसाहेब भीमराव जेस्कर, पारोळा ||125

35) महिला सक्षमीकरण आणि मानवी हक्क
प्रा. अश्विनी रामचंद्र माळी, प्रा. रामेश्वरी गोपाळराव बल्लीसे, जि. नंदुरबार ||115

36) मानवी हक्कांमुळे महिला सक्षमीकरणास प्राधान्य
प्रा. डॉ. संजय प्रभाकर डाके, नरडाणा ता. शिंदखेडा जि. धुळे (महा.) ||132

37) महिला सक्षमीकरण आणि मानवी हक्क
[illegible] सिद्दिकी एस. झेड., औरंगाबाद ||133

38) महिला सक्षमीकरण आणि मानवी हक्क
प्रा. डॉ. ज्योत्स्ना गणेश सांगोरे, भायखळा ||135

39) महिला आणि मानव अधिकार
डॉ. अंजली रामचंद्र कदम/नारायणे, पुणे ||138

College of Education * Chopda Dist. Jalgaon *

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

www.vidyawarta.com/03

[illegible] शिक्षण [illegible] आहेत व अजूनही शिक्षण घ्यावे लागते [illegible] पुढील पिढी ही उज्ज्वलित [illegible]

सामाजिक सबलीकरण–

भारतात आजही स्त्री व पुरुष असमानता दिसून येते [illegible] स्त्री शिक्षण [illegible] आणि अधिकार मिळत नाही तेव्हाच महिला सबलीकरण झाले असे म्हणता येणार नाही. समाजात एक महत्त्वपूर्ण घटक म्हणून स्त्रियांना स्थान [illegible] सामाजिक समता [illegible] स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा वाढावा म्हणून अनेक समाजसुधारक आणि विचारवंतांनी प्रयत्न केलेले दिसून येतात.

लोकमान्य टिळक, महर्षी धोंडो केशव कर्वे, राजाराम मोहन रॉय [illegible] महिला सबलीकरणाची सुरुवात [illegible] अनेक [illegible] आणि [illegible] सबलीकरणाचे उत्तम उदाहरण आहे.

निष्कर्ष–

[illegible] महिला सबलीकरण म्हणजे [illegible] हे सर्व विचारवंतांनी ओळखले पाहिजे. आज कायद्याने स्त्रियांना जे हक्क आणि अधिकार दिले आहेत [illegible] त्यांचे [illegible] हक्क, [illegible] अन्यायाविरुद्ध लढण्याची [illegible] व [illegible] हक्क व [illegible] कोणती [illegible] नाही हे [illegible] होणे आवश्यक आहे.

संदर्भ –

१. [illegible] – [illegible] आणि [illegible]
२. [illegible] – स्त्री [illegible]
३. [illegible] – स्त्री [illegible]
४. [illegible] – शिक्षण आणि समाज
५. [illegible] – महिला [illegible]
६. [illegible] – महिला [illegible]

32

महिला सबलीकरण आणि मानवी हक्क

प्रा. डॉ. [illegible] बाबुलाल [illegible]
सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, चोपडा

प्रस्तावना–

"समान मानव माना महिला तिची अस्मिता खुडू नका. दासी म्हणुनी पिळू नका, वा देवी म्हणुनी पुजू नका" कविवर्य कुसुमाग्रजांच्या या काव्यपंक्तीतून स्त्रियांना समजून समान मानव मानावे अशी अपेक्षा दिसून येते. परंतु [illegible] आजच्या २१ व्या शतकातही या पुरुषप्रधान संस्कृतीमध्ये स्त्रीला मानव म्हणून वागणूक दिली जात नाही. हक्क आणि प्रतिष्ठा या दृष्टीने जन्मतः सर्व मानवी समान आहेत. मानवी हक्कांशिवाय कोणतेही मानव जीवन जगणे अशक्य आहे. त्यामुळे मानवी हक्क आणि प्रतिष्ठा हे अविभाज्य भाग आहेत. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर [illegible] हे स्पष्ट करण्यात आलेले आहे. जे जन्मसिद्ध हक्क आहेत त्यांना मानवी हक्क संबोधले जाते. १० डिसेंबर १९४८ मध्ये संयुक्त राष्ट्र संघाने मानवी अधिकारांची घोषणा केली. त्यानुसार प्रत्येकाला योग्य तो सन्मान व जगण्याचे किमान [illegible] मिळावेत [illegible] स्त्री कशी असली तरीही मानवी हक्क मिळायलाच हवे.

शोध निबंधाचा विषय निवडी मागील भूमिका –

स्त्री पुरुष समानता, समान अधिकार, पुरुषांच्या बरोबरीने महिलांचा होणारा विकास, महिलांची सर्व क्षेत्रांमध्ये होणारी प्रगती, महिलांची ऐतिहासिक कामगिरी असे सर्व आजच्या २१ व्या शतकात प्रगतीपथावर असताना महिला सबलीकरण व मानवी हक्क हा विषय निवडणे अत्यंत गरजेचे वाटले कारण महिलांचे मानवी हक्कांबाबत असलेले अज्ञान व हक्कांविषयी असलेला [illegible] दृष्टिकोन [illegible]

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

College of Education * Chopda Dist. Jalgaon *

मध्ये महिलासंबंधीने विशेष कायदे आहेत महिला असो अथवा पुरुष भारतीय संविधानाने प्रत्येक भारतीय नागरिकास मुलभुत अधिकार दिलेले आहेत. जेव्हा एखाद्या व्यक्तीच्या हक्कांवर गदा येते तेव्हा मानवी हक्कांचे हनन होते असे मानवी हक्क कायदा सांगतो. मात्र दुर्दैवाने आज महिलांच्या हक्कांवर अनेकदा गदा येते पण तिच्या हक्कांचे हनन होत आहे याची जाणीवही त्या महिलांना नसते. कारण आजही महिला या आर्थिक, सामाजिक, मानसिक, शारीरिक, कौटुंबिक गुलामगिरीच्या विळख्यात अडकलेल्या आहेत. आजही समाजात महिलांचे स्थान दुय्यम आहे. जन्माला आल्यावर पित्याच्या,लग्नानंतर पतीच्या, म्हातारपणी पुत्राच्या आधारावर अवलंबून असणारी अबला म्हणून तिच्याकडे बघितले जाते.रूढीप्रिय पुरुषप्रधान समाजाने तिला भावनिक, आर्थिक, शारीरिक, सामाजिक, राजकीय, कौटुंबिक अशा सर्व आघाड्यांवर अन्याय आणि अत्याचाराच्या विळख्यात अजूनही जखडून ठेवलेले आहे. ही एक शोकांतिका आहे. याची प्रमुख कारणे म्हणजे स्त्रियांमध्ये स्वत:बद्दल नसलेला आत्मविश्वास, कायदेविषयक अज्ञान, सामाजिक वलय, मानवी हक्कांबाबतचे अज्ञान, समाजातील दुय्यम वागणूक, शिक्षण विषयक उदासीनता कारणीभूत आहेत. आजच्या समाजात महिलांचा जन्म,शिक्षण,नोकरी,लग्न, बाळंतपण,म्हातारपण हे काहीच सुरक्षित नसावे का? किती दिवस निर्भयासारख्या प्रकाराला तिला सामोरे जावे लागणार आहे? किती दिवस ॲसिड हल्ले तिला सहन करावे लागणार आहेत? प्रेम प्रकरणातून होणाऱ्या हत्याकांडापासून तिची सुटका तरी कधी होणार आहे? कौटुंबिक अत्याचाराच्या विळख्यातून महिला केव्हा बाहेर पडणार आहे ?असे एक ना अनेक प्रश्न माझ्यासमोर नेहमीच उभे राहतात आणि या प्रश्नांना उत्तर मिळवीत व महिलांना आपल्या मानवी हक्कांची जाणीव व्हावी या दृष्टीने शोधनिबंधाच्या माध्यमातून संशोधिकेने या ठिकाणी एक छोटासा प्रयत्न केलेला आहे.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे —

१) महिला सबलीकरणाची संकल्पना मांडणे —

महिलांना शक्ती क्षमता आणि कौशल्य यात वाढ करण्यासाठी तसेच स्वत:च्या जीवनमानाचा दर्जा त्यातून स्वयंनिर्भित होण्यासाठी आवश्यक ते सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक आणि राजकीय पर्यावरण निर्माण करण्याची प्रक्रिया म्हणजे महिला सबलीकरण होय. महिलांमध्ये आत्मविश्वास आणि साहस निर्माण करणे हाच महिला सबलीकरणाचा मुख्य उद्देश आहे. महिला सबलीकरण या शब्दाची फोड केल्यास महिलांना सबल करणारी म्हणजेच दुर्बलता नष्ट करणारी तिच्या शरीर मन बुद्धीत स्वत्वाची जाणीव व स्वत:बद्दल जागरूकता निर्माण करून त्यादृष्टीने स्वयंविकासासाठी प्रयत्न करणारी संकल्पना होय. ऑक्सफर्ड डिक्शनरी मध्ये महिलांचे सबलीकरण म्हणजे त्यांना नैसर्गिक कायदेविषयक नैतिक अधिकार देणे होय. थोडक्यात सबलीकरण म्हणजे महिलांना त्यांच्या विकासासाठी स्वातंत्र्याची समान संधी असणे होय.

२) मानवी हक्काची संकल्पना मांडणे —

मानवी हक्क हे मानवाचे मूलभुत हक्क आहेत. मानवी हक्क हे जागतिक असुन सर्वांना समान असतात. हे हक्क उपजत असतात किंवा कायदेशीरही असु शकतात. जीवनाधिकार, यातना पासून मुक्तता, गुलामगिरीपासून मुक्तता, न्यायालयीन सुनावणीचा अधिकार, भाषण स्वातंत्र्य, वैचारिक व धार्मिक स्वातंत्र्य हे काही प्रमुख मानवी हक्क आहेत. भारतीय राज्यघटनेने देखील हे मूलभूत हक्क बहाल केलेले आहेत.मानवी हक्क म्हणजे केवळ स्वातंत्र्य नाही तर मानवी हक्क ही समता न्याय बंधुता या मानवी मूल्यांची जोपासना आहे. अनेक विचारवंतांनी मानवी हक्काच्या व्याख्याही केलेल्या आहेत प्रा.जे.लास्की— यांच्या मते हक्क म्हणजे सामाजिक जीवनाची परिस्थिती होय. रँडम हाऊस विश्वकोश— मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त असे अधिकार की ज्या व्यक्तीला सन्मानाने जगण्यासाठी आवश्यक आहे.मॅक फेरलेन — यांच्या मते मानवाधिकार म्हणजे असे नैतिक अधिकार की जे स्त्री—पुरुषाला मानव या नात्याने प्राप्त झालेले आहेत.

३) महिलांच्या कौटुंबिक, सामाजिक व राजकीय स्थानाचा आढावा घेणे —

महिलांचा उल्लेख वंचित घटकामध्ये केला जातो मात्र खरे तर महिला समाजामध्ये व कुटुंबामध्ये परिवर्तन घडवून आणणारी सक्षम व्यक्ती आहे.एक

College of Education ★ Chopda Dist. Jalgaon ★
Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

महिला शिक्षित झाली तर संपूर्ण कुटुंब साक्षर होते कुटुंबातील व समाजातील महिलांची भूमिका ही बहुआयामी व महत्वपूर्ण आहे. मुलगी, पत्नी, माता, सून, वहिनी, काकू, मामी, बहीण, आत्या, आजी या सर्व नात्यांना जपताना महिलांना वेगवेगळ्या भूमिका बजावून तारेवरची कसरत करावी लागते. सर्व कामाची जबाबदारी घेऊन सुद्धा तिचे स्थान मात्र दुय्यम असते. आजही काही कुटुंबातून महिलांच्या उच्च शिक्षणाला व नोकरीला विरोध होतो. त्यामुळे क्षमता असतानाही तिला नोकरी उद्योग व्यवसाय करता येत नाही. त्यामुळे तिच्याबरोबरच समाज व देशाचेही नुकसान होत आहे. कारण जो घटक उत्पादक म्हणून कार्य करणार होता त्यावर कौटुंबिक बंधने आल्यामुळे त्या घटकाची उत्पादकता शून्य होते. महिलांना राजकारणामध्ये देखील स्थान आहे त्यांच्यासाठी राखीव जागा आहेत मात्र प्रत्यक्षात त्या जागांवर महिलांचे पती अथवा पुत्र हेच राजकारणात सक्रिय होताना दिसतात व त्या महिलेला फक्त सयाजीराव म्हणून स्थान दिले जाते. प्रत्यक्षात जरी ती महिला निवडून आलेली असली तरी कामकाज मात्र पिता--पुत्र पती हेच सांभाळताना दिसतात. अजूनही कौटुंबिक हिंसाचार व घरगुती शारीरिक मानसिक त्रासामुळे अनेक महिला आत्महत्या करतात. काही महिला शिक्षण घेऊन जागृत झालेल्या आहे त्यांनी जर आपला समतेचा अधिकार मागितला तर पती—पत्नीमध्ये तसेच कुटुंबामध्ये मतभेद होतात व कौटुंबिक कलह त्यामुळे निर्माण होतात. अजूनही अनेक कुटुंबामध्ये घरातील कोणत्याही निर्णयात स्त्रियांचा सहभाग घेतला जात नाही.एक माता शंभर शिक्षकांपेक्षा श्रेष्ठ आहे असं महात्मा गांधींनी म्हटले आहे आज स्त्रिया उच्च शिक्षण घेऊन पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून सर्व क्षेत्रात आत्मविश्वासाने वावरताना देखील दिसत आहेत. उदा. बस कंडक्टर पासून ते प्रमसेविका, शिक्षक, डॉक्टर, इंजिनियर, वकील, प्राध्यापक, पोलीस, पोलीस अधिकारी, मंत्री, वैमानिक, न्यायाधिकारी, अभिनेत्री, क्रिकेटपटू, उत्तम पत्रकार, अशी कामे करत चित्रपट, खेळ, राजकारण, समाजकारण सर्व क्षेत्रात महिलांनी आघाडी घेतलेली आहे व वेगवेगळ्या भूमिका त्या निभावत आहे. तरीदेखील काही कुटुंबातील परिस्थिती ही अजूनही बदललेली दिसत नाही.

सर्वत्र महिलांच्या बाबतीमध्ये असा सर्वांगी उत्कर्ष होत नाही. कारण अजूनही काही कुटुंबात मुलं व मुलं यातील महिलांचे कार्यक्षेत्र हे सीमित ठेवलेले आहे. अशा सीमित कार्यक्षेत्राच्या महिलांना मोठा वर्ग आपल्या समाजात आजही पहावयास मिळतो ही एक शोकांतिका आहे.

४) महिला विषयक कायद्यांचा आढावा घेणे —

स्त्री सबलीकरणासाठी विविध कायदे करण्यात आलेले आहेत. उदा.घरगुती हिंसाचार प्रतिबंध कायदा २००५, सती प्रथा निवारण कायदा १९८७,हुंडाबंदी कायदा १९६१, मातृत्व लाभ कायदा १९६१, अनैतिक व्यापार कायदा १९५६, बाळंतपण पूर्व निदान तंत्रज्ञान कायदा १९९४, हिंदू विवाह कायदा १९५५, भारतीय घटस्फोट कायदा १९६९, हिंदू वारसा हक्क कायदा १९५६, बालविवाह नियंत्रण कायदा १९२९, कुटुंब न्यायालय कायदा १९८४, राष्ट्रीय महिला आयोग कायदा १९९२, समान वेतन कायदा, द्विभार्या प्रतिबंधक कायदा असे अनेक कायदे महिलांच्या बाजूने असताना देखील प्रत्यक्षात मात्र महिलांना याची जाणीवही नाही जर या कायद्यांचा योग्य वापर केला तर स्त्री सबलीकरणासाठी निश्चित मदत होईल व महिलांच्या मानवी हक्कांचे संरक्षण होईल. १९९४ मध्ये महिला विषयक धोरण करणारे महाराष्ट्र हे भारतातील पहिले राज्य ठरले आहे व त्यानुसारच २००१ मध्ये आढावा घेऊन नवीन महिला शैक्षणिक धोरण देखील स्वीकारले गेलेले आहे. त्याचबरोबर शासनाने महिलांना अनेक शिक्षण विषय हक्क दिलेले आहे व त्यासाठी विविध योजना देखील राबवलेल्या आहेत त्या योजनांचा लाभ घेऊन शिक्षणाच्या प्रवाहात महिला आल्यास निश्चितच महिलांचे उन्नयन व विकास शक्य आहे.

५) महिला सबलीकरणासाठी उपाय योजना सुचविणे —

केंद्र व राज्य पातळीवर विविध आयोग, शिक्षण विषयक योजना, महिला सबलीकरणासाठी असलेले विविध धोरण जरी असली तरी ती कागदावरच असलेली दिसतात. प्रत्यक्षात मात्र त्यांची अंमलबजावणी परिपूर्णरित्या होत नाही खरंच आणि सर्वत्र महिलांपर्यंत

College of Education Chopda Dist. Jalgaon

Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon

हे कायदे व योजना [illegible] नाही. त्यासाठी काही उपाययोजना अपेक्षित या ठिकाणी सुचवाव्या आहेत. स्त्रियांना मिळणाऱ्या मानवी हक्कविषयी जाणीव जागृती निर्माण करणे,सर्व स्त्रियांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणणे, स्त्रियांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करणे, [illegible] स्त्रीला प्रोत्साहन देणे, पुरुषप्रधान संस्कृती व विचारसरणीत बदल करणे, अन्याय अत्याचाराविरोधात विरोध करण्याचे सामर्थ्य निर्माण करणे, महिला [illegible] त्यांना [illegible] [illegible], स्त्रियांना कायद्याचे ज्ञान देणे, स्त्रियांना व्यावसायिक शिक्षण प्रशिक्षण देणे, [illegible] [illegible] उपलब्ध करून देऊन [illegible] करण्यासाठी प्रोत्साहन देणे, प्रशासनात स्त्रियांचे प्रमाण वाढवणे [illegible] [illegible] व समाजातून झाल्यास महिला सबलीकरणासाठी निश्चितच पाठबळ मिळेल यात शंका नाही.

समारोप —

केवळ महिला दिन मातृदिन साजरे करून महिलांचे सबलीकरण होणार नाही तर आपण ज्या समाजात राहतो त्या समाजातील स्त्रियांना त्यांच्या मानवी हक्कांबाबतची जाणीव करून देणे ही समाजाची जबाबदारी आहे. त्यांना समाजात एक आदरयुक्त दर्जा प्राप्त करून देण्यासाठी मोठ्या प्रयत्नांची गरज आहे.हे प्रयत्न सर्व स्तरावर होणे अपेक्षित आहे. स्त्रियांच्या दर्जात सुधारणा करणारे हे कायदे व उपक्रम केव्हाच महत्त्वाचे ठरतील जेव्हा यांच्या प्रती असणारा समाजाचा दृष्टिकोन बदलेल. त्यासाठी समाजाची मानसिकता बदलणे गरजेचे आहे. महिला सबलीकरण याची ही लढाई आज आपल्यासमोर आहे समाजातील स्त्रियांना प्रत्येक क्षेत्रात बरोबरीचा दर्जा व सन्मानपूर्वक स्थान मिळेपर्यंत ही लढाई लढण्याची गरज आहे खऱ्या अर्थाने महिलांचे सबलीकरण झाल्यास नव्या आधुनिक भारताच्या जडणघडणीत स्त्रिया एक मोलाचा घटक म्हणून उदयास येतील.

संदर्भ

१) उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक— हिरा आहेर,विद्या प्रकाशन .
२) मानवी हक्क – श्रीनिवास जोशी, नंदकिशोर [illegible], दिलीप बेळगावकर, प्रशांत पब्लिकेशन
३) महिला सबलीकरण – संपादक संभाजी [illegible], प्रशांत पब्लिकेशन
४) स्त्रिया आणि विकासाचा धोरणात्मक दृष्टिकोन, [illegible] पाटील, योजना मासिक
५) Journalist view blogspot-com-Dhananjayjunnarkar

33

मानवी हक्क आणि भारतीय महिलांचे सबलीकरण : एक ऐतिहासिक विवेचन

Human Rights and Indian Women Empowerment: A Historical &Interpretation

प्रा. डॉ. संजय जिभाऊ पाटील
सहयोगी प्राध्यापक व इतिहास विभाग प्रमुख
के. एन.बी. महाविद्यालय नवलनगर ता. जि. धुळे

प्रास्ताविक —

भारतीय समाज हा मुख्यत्वेकरून वर्णावर, जातीवर उभा आहे. पुरुषप्रधान संस्कृतिचा तो समर्थक आहे. ही व्यवस्थाच मुळात विषमता निर्माण करणारी आहे. ही व्यवस्थाच विषमता निर्माण करणारी आढळते. ही विषमता व विषमतेला धर्म मान्यता देणारी आढळते. ही विषमता देवाशी, नरकाशी, पुनर्जन्माशी जोडली गेली. स्वाभाविकच तिच्याविरुध्द बंड होण्यास कितीतरी वर्षे जावी लागली. ज्यांना या विषमतेची झळ बसते त्यांनी बंड करणे स्वाभाविकच आहे. हिंदु समाजात दलित महिला, भटके आदी वर्ग अनादी काळापासून पिळवणुकीचे साधन मानले गेले आहेत. ज्या समाजात निम्म्याहुन अधिक संख्येने महिला असतील आणि त्या सर्वच्या सर्व गुलाम असतील, प्रतिष्ठा हरविलेल्या असतील, जाळण्याचे आणि केवळ भोगण्याचे साधन असतील तो समाज कधीच प्रगती करु शकणार नाही. नेमका याच कारणाने आपला देश प्रगतीच्या वाटेवर सतत मागे पडला. स्त्रियांना गुलाम समजून अडगळीत टाकले. कधी हुंड्यासाठी जाळले तर कधी विधवा झाली म्हणून स्त्रिया पतीच्या चितेवर जाळून टाकली. किंवा मुंडण करुन तिला अंधारात फेकून दिले. समाजाच्या जडणघडणीत, विकासात प्रत्येक घटकाचा सहभाग असावा लागतो. आपल्या देशात प्रगती साधण्यासाठी असलेल्या महत्त्वपूर्ण घटकांना पध्दतशीरपणे संपविण्याचा उद्योग वर्षानुवर्षे चालत आलेला होता. धर्माचा धाक

College of Education Chopda Dist. Jalgaon
Principal
College of Education
Chopda Dist.Jalgaon